

Nederland, China en de rechten van de mens

Het dilemma van buitenlandse zaken:
Mensenrechten vs. Economische en politieke belangen

Naam: Evita Bookelmann
Studentnummer: 0467383
Studie: Internationale betrekkingen in historisch perspectief
Begeleider: Remco Raben
Datum: 14 – 08 – 2009

Table of Contents

Inleiding	3
1. Mensenrechten.....	8
1.1 Historische schets.....	8
1.2 Het mensenrechtendebat.....	13
2. De Chinees-Nederlandse relatie in de jaren tachtig.....	21
2.1 China voor april 1989	21
2.2 Nederland en China voor april 1989.....	23
3. Tiananmen.....	30
3.1 De Tiananmen-protesten.....	30
3.2 De Nederlandse reactie op Tiananmen.....	32
4. Het herstel.....	38
4.1 Reden van het herstel.....	38
4.2 De Nederlandse reactie op het herstel.....	41
Conclusie.....	47
Literatuur.....	50
Boeken.....	50
Artikelen.....	51
Overheidsstukken.....	52
Tijdschriften.....	53
Websites.....	53

Inleiding

“Het maakt niet uit of de kat wit of zwart is, zolang hij muizen vangt is het een goede kat.”¹

China. Land met de meeste inwoners ter wereld. Economische reus. Schender van mensenrechten. De afgelopen decennia is er veel aandacht geweest voor China, met name sinds hervormer Deng Xiaoping de deuren naar de wereld opende. Bovenstaand citaat typeert het denken en de strategie van de Chinese leider. Na de dood van Mao Zedong in 1976 wist Deng aan de macht te komen en besloot hij de Chinese economie drastisch te hervormen. Hiervoor waren kapitaal en technologie uit het buitenland nodig, in ruil bood China de nieuwe investeerders goedkope arbeid en grondstoffen. De buitenlandse producten en de vreemde valuta brachten echter ook nieuwe ideeën met zich mee. In de jaren tachtig begon voorzichtig de roep om meer politieke vrijheid en democratisering te klinken in de straten van Beijing en andere grote steden. De onvrede bereikte in 1989 een climax.

De dood van de hervormingsgezinde oud-partijfunctionaris Hu Yaobang op 15 april 1989 vormde de aanleiding voor wat uiteindelijk de Democratiseringsbeweging zou gaan heten. Op 16 april herdacht een groep studenten de overleden hervormer op het Plein van de Hemelse Vrede in Beijing.² Na een aantal dagen hadden zich duizenden mensen op het plein verzameld om Hu de laatste eer te bewijzen. De studenten hadden ondertussen een aantal eisen geformuleerd die zij het regime aanboden. Persvrijheid en vrijheid van meningsuiting vormden twee van die eisen. In de weken die volgden sloten ook arbeiders, journalisten en de stedelijke bevolking in andere grote plaatsen zich bij de studenten en hun roep om hervormingen aan. Op 18 mei gingen een miljoen mensen in Beijing de straat op en ook de weken erna hielden de protesten aan. De Chinese autoriteiten voelden zich in het nauw gedreven en vreesden de sociale onrust, zeker toen bleek dat de studenten niet alleen onder de bevolking maar ook binnen de partij en het leger sympathisanten hadden. In de nacht van 3 op 4 juni 1989 werd op bevel van Deng Xiaoping het Tiananmen-plein 'schoongeveegd' door het Chinese Volksbevrijdingsleger. Er vielen duizenden doden en een repressieve periode met talloze arrestaties, veroordelingen en executies volgde. De Democratische

¹ Dit gezegde is een bekende uitspraak van Deng Xiaoping. Uit de documentaire 'Deng's capitalist revolution' blijkt dat hij al in 1962 deze woorden uitsprak. Deng wilde de economie vooruit helpen en het maakte voor hem niet uit of daarvoor socialistische of kapitalistische methoden werden gebruikt. De effectiviteit van de methode was wat voor de Chinese leider telde.

² Het Plein van de Hemelse Vrede is ook bekend als het Tiananmen-plein. Tiananmen betekent letterlijk de Poort van de Hemelse Vrede.

Beweging was met geweld in de kiem gesmoord.³

De wereld reageerde geschokt op het harde ingrijpen van het leger in Beijing. Na het aantreden van Deng Xiaoping eind jaren zeventig was China een open koers gaan varen en leek de Aziatische reus Westerse normen te omarmen. Het Westen hoopte dat de kennismaking met nieuwe producten en blootstelling aan Westerse ideeën de Chinese samenleving ook op politiek vlak zou hervormen. De relatie tussen Beijing en het Westen versterkte zich in de jaren tachtig zowel op economisch gebied, als op politiek en diplomatiek niveau. Het drama op het Plein van de Hemelse Vrede toonde de wereld echter een andere, of misschien wel de ware, kant van het Chinese regime. Het was voor de Westerse regeringen niet langer mogelijk de ogen te sluiten voor de repressie en mensenrechtenschendingen waar organisaties als *Amnesty International* al jaren op wezen. Een aantal dagen na Tiananmen ondernam de internationale gemeenschap stappen tegen China. De Nederlandse regering had overlegd met de Europese partnerlanden en gezamenlijk vaardigden zij een verklaring uit waarin de Europese Twaalf het geweld in China afkeurden. Daarnaast bevroor Europa de betrekkingen met China tot nader order.⁴ In 1990 normaliseerde het Westen de betrekkingen met China echter weer. De mensenrechtensituatie in China was niet verbeterd, maar toch hief de Europese Gemeenschap de maatregelen tegen het land op, met uitzondering van het wapenembargo.⁵ Begin jaren negentig was de Nederlandse relatie met China compleet hersteld en domineerde de handel wederom de betrekkingen. De Chinese mensenrechtensituatie was naar de achtergrond verdwenen.

De relatie tussen China en Nederland is een ingewikkelde. Enerzijds vormt de slechte mensenrechtensituatie in China een obstakel voor de Nederlandse regering om werkelijk open en vriendschappelijk met de Chinezen om te gaan. Anderzijds biedt China talloze economische mogelijkheden en koestert de Nederlandse regering de handelsrelatie met de Aziatische grootmacht. Nederland is trots op zijn traditie van morele gidsland en zijn inzet voor de bevordering van de mensenrechten wereldwijd. De mensenrechtennota uit 1979 legde de officiële Nederlandse visie op de mensenrechten als algemeen thema en als doelstelling van het beleid vast. De Nederlandse regering hanteert een universalistische kijk op de mensenrechten. In die visie zijn rechten onvervreemdbaar en kennen ze universele geldigheid. Eén van de doelstellingen van het

3 Richard Baum, *Burying Mao. Chinese politics in the age of Deng Xiaoping* (New Jersey 1994) 247 – 276.

4 Minister van den Broek, 'Verklaring inzake de recente gebeurtenissen in China', *Handelingen Tweede Kamer* (7 juni 1989) 6326 – 6328.

5 Tot op de dag van vandaag is het wapenembargo van kracht. Wel zijn er binnen de EU recent stemmen opgegaan het verbod op te heffen.

Nederlandse buitenlands beleid is het stimuleren van de naleving van de mensenrechten. In de nota staat opgesteld hoe de regering de rechten van de mens kan incorporeren in het beleid. Daarnaast somt de nota de diverse mogelijkheden op voor de regering om op mensenrechtenschendingen te reageren. De handel met China bevorderen is echter een ander belangrijk doel van het buitenlands beleid.⁶ Idealisme en economische belangen zitten elkaar dus in de weg.

De mensenrechtensituatie in China in de jaren tachtig was slecht en toch intensiverde de Nederlandse regering de handelsbetrekkingen. Welke argumenten hanteerde de regering hiervoor? De Tweede Kamer sprak in de jaren voor Tiananmen voornamelijk over het economische belang dat China vervulde en de mensenrechtensituatie aldaar kwam nauwelijks ter sprake. Met het neerslaan van de protesten in het voorjaar van 1989 veranderde dit, hoewel slechts tijdelijk. Wat was de Nederlandse reactie op Tiananmen en welke maatregelen zijn toentertijd genomen? Hoe reageerde de Tweede Kamer op die maatregelen, werden deze door hen afdoende geacht of waren er ook Kamerleden die een fermere optreden verlangden? De Nederlandse regering had hardere maatregelen kunnen instellen. Niet alle mogelijkheden zoals vastgelegd in de mensenrechtennota en ander documenten zijn benut. Welke factoren speelden een rol in het bepalen van het beleid ten opzichte van China. Naast de economische belangen en de mensenrechtenthematiek, waren ook ontwikkelingshulp, de Europese samenwerking en de houding van de Verenigde Staten (hierna: VS) van belang. In hoeverre werden deze aspecten meegenomen in het bepalen van een reactie op Tiananmen en in het besluit de relatie te normaliseren? Het snelle herstel van de banden met China zorgde destijds voor flink wat ophef in de Tweede Kamer. Het regime in Beijing schond nog altijd de rechten van zijn burgers. Chinezen die in het voorjaar van 1989 hadden gedemonstreerd zaten onder erbarmelijke omstandigheden vast en konden de doodstraf krijgen voor hun deelname aan de protesten. Ondanks de felle Kamerdebatten ging de Nederlandse regering akkoord met het Europese besluit de relatie met China te herstellen. Uiteindelijk legde ook de Kamer zich bij de beslissing neer en al snel sprak niemand meer over de rechten van de Chinese mens.⁷

In dit stuk draait het om het spanningsveld tussen mensenrechten en de andere doelen van het buitenlands beleid. De in 1979 verschenen nota besprak de rol die de mensenrechten in het buitenlands beleid spelen. In de jaren tachtig zijn eveneens diverse notities verschenen die de

6 Ministerie van Buitenlandse Zaken, De rechten van de mens in het buitenlands beleid (s-Gravenhage 1979). Minister van den Broek, 'Antwoorden Buitenlandse Zaken', Handelingen Tweede Kamer 20 800 Hfdst. V nr. 56 (5 december 1988) 19.

7 Beckers-de Bruijn, 'Vergadering Europese Raad', Handelingen Tweede Kamer (31 oktober 1990) 870 en 884. Eisma en Sipkes, 'Vergadering Buitenlandse Zaken', Handelingen Tweede Kamer (11 december 1990) 2054 en 2063.

oorspronkelijke nota actualiseerden en aanvulden. De mogelijkheden die de Nederlandse regering heeft om de mensenrechten te bevorderen en om schendingen aan te kaarten zijn duidelijk en helder vastgelegd, hoewel er geen vaste criteria zijn opgesteld. De regering geeft er de voorkeur aan per individueel geval te bekijken wat de Nederlandse reactie op de desbetreffende schendingen moet zijn.

Dit jaar is het twintig jaar geleden dat het bloedbad in Beijing plaatsvond. Er is inmiddels veel geschreven over de veranderingen die Deng doorvoerde in China. Ook zijn er legio boeken verschenen over de aanloop en nasleep van de protesten in 1989 en de buitenlandse reacties op het gewelddadige ingrijpen. De motieven die aan het herstel van de relatie met China ten grondslag liggen komen in verschillende artikelen naar voren en in de Kamerdebatten zijn de Nederlandse beweegredenen voor het normaliseren van de betrekkingen besproken. Toch is het interessant de kwestie nogmaals onder de loep te nemen. In de meeste literatuur ligt de focus of op de ontwikkelingen in China of op het Nederlandse mensenrechtenbeleid. Ik wil de Nederlandse reacties op de gebeurtenissen in China verbinden met het mensenrechtendebat. Op die manier kan een link tussen de theorie en de praktijk worden gelegd. Ik zal mij hierbij focussen op de politiek en dan met name het beleid van Buitenlandse Zaken. Het handelen van en de reacties vanuit het bedrijfsleven, de media en non-gouvernementele organisaties worden grotendeels buiten beschouwing gelaten.

Zoals gezegd hanteert de Nederlandse regering een universele visie op de mensenrechten. Deze is in 1948 vastgelegd in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. China staat net als veel andere niet-westerse landen met zijn ideeën over de rechten van de mens lijnrecht tegenover Nederland. Het regime in China kijkt met een relativistische blik naar de idee van mensenrechten. In de optiek van de Chinezen zijn rechten cultuurafhankelijk. Een radicaal andere opstelling dan Nederland dus. Toch leverde de divergente interpretatie van het mensenrechtenconcept weinig problemen op in de relatie tussen Nederland en China. Het stimuleren van de mensenrechten als beleidsdoel in de Nederlandse buitenlandse politiek stond een goede relatie met China niet in de weg. Het theoretische idealisme was ver te zoeken in de politieke praktijk.

China en de rechten van de mens blijven een problematische combinatie. De Nederlandse houding ten opzichte van de Aziatische kolos is eveneens ingewikkeld. Een al te kritische houding ten aanzien van China's mensenrechtenreputatie kan de diplomatieke relatie verstoren en negatieve

gevolgen hebben voor de Nederlandse handelsrelatie met China. Voorzichtigheid is dus geboden, want China's tenen zijn lang. De meeste Westerse regeringen doen hun uiterste best die tenen te ontwijken, onder andere door de mensenrechten niet of alleen achter gesloten deuren te bespreken. Deze aanpak wordt tot op de dag van vandaag gebezigd.

Vorig jaar toen in Beijing de Olympische Zomerspelen werden gehouden leverde dit veel commotie op en zwengelde het mensenrechtendebat wederom aan. Toch konden de Spelen zonder problemen doorgaan. Sport en politiek moesten gescheiden blijven. Recent nog vormde het bezoek van de Dalai Lama aan Nederland een dilemma. Moest premier Jan-Peter Balkenende hem wel of niet ontvangen? Uiteindelijk ontmoette minister van Buitenlandse Zaken Maxime Verhagen de Tibetaanse leider alleen. De lange Chinese tenen werden wederom zorgvuldig ontweken.

1. Mensenrechten

1.1 Historische schets

Het is belangrijk een korte blik op de geschiedenis van de idee en ontwikkeling van mensenrechten te werpen. Dit kan helpen de niet-westerse kritiek op het concept van universele mensenrechten te begrijpen. Het concept van onvervreembare en universele mensenrechten die inherent zijn aan de menselijke aard is namelijk van Westerse origine en daarom volgens sommige critici niet universeel. De ontwikkeling van rechten en vrijheden voor gewone burgers begon al voor de zeventiende eeuw, onder meer met betrekking tot godsdienst. Pas tijdens de Verlichting is de idee van universele rechten voor ieder mens verder uitgewerkt en werd deze ook daadwerkelijk vastgelegd, bijvoorbeeld in de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring. Volgens deze idee heeft elk persoon waar en wanneer dan ook recht op vrijheid en leven. De eerste generatie rechten, ook wel aangeduid als klassieke rechten, heeft voornamelijk betrekking op de burgerrechten en politieke rechten van mensen en beschermt hen tegen hun regering. Voorbeelden van rechten uit deze categorie zijn het verbod op slavernij en de bescherming tegen willekeurige arrestatie, maar ook het recht op vrije en eerlijke verkiezingen.⁸

Het concept van universele rechten kreeg weliswaar in de achttiende eeuw vorm in het Westen, dat betekent niet dat er geen discussie over bestond. De mensenrechtentheorie heeft in de Westerse filosofie eveneens op weerstand gestuit. Verschillende filosofen twijfelden aan de universaliteit en de geldigheid van de rechten voor ieder mens in elke samenleving. Het idee dat vrouwen en ook slaven rechten bezaten was voor veel denkers nog een stap te ver. Een ander punt van kritiek leverde Karl Marx. In zijn visie waren mensenrechten overbodig wanneer er eenmaal een klasseloze samenleving was ontstaan; alle burgers zouden zich in dat geval immers ten dienste stellen van de samenleving. De gemeenschap was waar het om draaide en mensenrechten waren niets meer dan een *bourgeois* verzinsel om de belangen van de hogere klassen te behartigen.⁹

Het was de Tweede Wereldoorlog die ervoor zorgde dat mensenrechten weer onderwerp van discussie werden. De oorlog toonde de wereld welke gruwelijkheden een staat tegen zijn en andermans onderdanen kon begaan, maar ook hoe burgers elkaar verschrikkelijke dingen aandeden.

⁸ Buitenlandse Zaken, *De rechten van de mens in het buitenlands beleid* ('s-Gravenhage 1979) 9 – 11. Buitenlandse Zaken, *Vademecum voor de rechten van de mens*, ('s-Gravenhage 1987) 8 – 9.

⁹ Marina Svensson, *Debating human rights in China. A conceptual and political history* (Lanham 2002) 21 – 24.

Het credo na 1945 was dan ook: dit nooit meer.¹⁰ De Geallieerden maakten al tijdens de oorlog plannen voor de oprichting van de Verenigde Naties (hierna: VN). De nieuwe alliantie moest de Volkenbond vervangen en helpen een vreedzame wereldorde garanderen voor de toekomst, een orde gebaseerd op wederzijdse afhankelijkheid en samenwerking. Het was voornamelijk president Franklin D. Roosevelt die hiervan droomde. Een terugkeer naar het oude machtsevenwicht wilde hij voorkomen. In plaats daarvan moest de wereldvrede en -veiligheid gegarandeerd worden door “a system of collective security” waarin geen plaats meer was voor unilaterale acties en waarbinnen de rechten van de mens over de hele wereld beschermd en bevorderd werden.¹¹

Op 26 juni 1945 werd in San Fransisco het VN Handvest ondertekend. De nieuwe bond had onder meer als taak de wereldbevolking te behoeden voor schendingen van mensenrechten en deze doelstelling stond vastgelegd in artikel 1 van het Handvest. Voorheen had het principe van non-interventie en staatssoevereiniteit zwaarder geteld en werden de mensenrechten als interne kwestie gezien. De oprichting van de VN en de vorming van het VN mensenrechtencomité in 1946 maakten het dus mogelijk een staat op zijn mensenrechtenreputatie aan te spreken.¹²

In 1948 werd de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (hierna: UVRM) aangenomen door de Algemene Vergadering van de VN. Afgevaardigden van verschillende landen, waaronder China, hadden meegewerkt aan het opstellen van de verklaring. Bijna alle lidstaten stemden voor, met uitzondering van de Sovjetstaten, Joegoslavië, Zuid-Afrika en Saoedi-Arabië. Voor het eerst was er een officieel en internationaal document dat de rechten van alle mensen overal ter wereld vastlegde. Weliswaar was het een verklaring zonder juridische binding, maar toch was de staat niet langer het enige instituut dat zich met het lot van de eigen onderdanen bezighield. Binnen de VN konden vertegenwoordigers van landen met elkaar de mensenrechtensituatie in de wereld bespreken en een staat op eventuele schendingen van de rechten van zijn burgers aanspreken. Zoals de Nederlandse mensenrechtennota het in 1979 verwoordde: “De Universele Verklaring is het fundament bij uitstek geworden van de internationale bemoeienis met de rechten van de mens.”¹³ Later stelde de VN nog diverse andere verdragen op om verdere naleving van de mensenrechten te garanderen. De twee belangrijkste zijn het Internationale verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten en het Internationale verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten welke

10 Vademecum, 2 – 4.

11 Henry Kissinger, Diplomacy (New York 1994) 395 – 397 en 416 – 422. Svensson, Debating human rights, 25 – 26.

12 Buitenlandse Zaken, De rechten van de mens, 11 – 15.

13 *Ibidem*, 15.

beiden in 1966 zijn opgesteld.¹⁴

De UVRM zette de ideeën van het universalisme om in een concreet document. De opstellers van de verklaring namen ook de zogenaamde tweede generatie rechten op, de sociale, economische en culturele rechten, en maakten deze gelijkwaardig aan de eerste categorie. De opstellers breidden de klassieke rechten onder andere uit met het recht op onderwijs en de vrijheid een beroep te kiezen.¹⁵ Tot slot is er nog een categorie rechten, de derde generatie, waarbij de nadruk niet op het individu maar op het collectief ligt. Het gaat hier bijvoorbeeld om het recht van een volk op zelfbeschikking en het recht van een land op ontwikkeling en vrede voor diens bevolking.¹⁶

Uiteraard werd het beschermen van de rechten van de mens niet direct na het opstellen van de universele verklaring de prioriteit binnen ieders buitenlands beleid. Laat staan dat alle rechten in één klap wereldwijd gemeengoed werden. Toch verwijst Nederland altijd graag naar zijn traditie van idealisme in de buitenlandse politiek en zijn positie als morele waakhond. In werkelijkheid blijkt Nederland zich echter pas ver na 1948 actief te zijn gaan inzetten voor het bevorderen van de rechten van de mens. Nederland was in 1945 toegetreden tot de Verenigde Naties en ondersteunde hiermee het VN Handvest waarin de bescherming van de rechten van de mens als doelstelling geformuleerd staat. Althans in theorie. In Indonesië en Nieuw-Guinea handelde Nederland echter bepaald niet naar die doelstelling.¹⁷ Peter Malcontent en Floribert Baudet schrijven in een gezamenlijk artikel dat de Nederlandse regering zich vanaf de jaren zestig aan de rechten van de mens begon te wijden. Economische belangen en het handelen van de Europese partnerlanden beïnvloedden volgens hen echter ook het Nederlandse gedrag, dus idealisme en humanisme waren niet de enige drijfveren achter het buitenlandse beleid. Daarnaast noemt Marina Svensson in haar boek de diverse mensenrechtenorganisaties eveneens een factor van belang in deze omslag. Dankzij de lobby en druk die de organisaties uitoefenden maakten veel landen in de jaren zeventig de kwestie onderdeel van het buitenlands beleid en kwamen de rechten van de mens hoog op de Westerse politieke agenda te staan.¹⁸

14 Amnesty International, Het labirint van onderdrukking. Mensenrechten in de Volksrepubliek China (Amsterdam 1996) 87. China heeft beide verdragen getekend, maar alleen het verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten ook daadwerkelijk geratificeerd. Dat gebeurde overigens pas in 2001.

15 Vademecum, 9.

16 Ibidem, 16.

17 Peter Malcontent en Floribert Baudet, 'The Dutchman's burden? Nederland en de internationale rechtsorde in de twintigste eeuw' in: Bob de Graaff, Duco Hellema en Bert van der Zwan red., De Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw (Amsterdam 2003) 70, 79 – 83 en 96 – 99.

18 Svensson, Debating human rights, 15.

De diverse categorieën rechten en de claim dat mensenrechten universeel zijn zorgen tot op de dag van vandaag voor controverse en debat. Het Westen is in deze discussie verweten dat het de eigen waarden en ideeën aan de rest van de wereld wil opleggen. De UVRM is getekend in een periode waarin de Westerse mogendheden het voor het zeggen hadden in de wereld. De waarden die in de verklaring verwerkt zijn hebben hun wortels in de Westerse cultuur en geschiedenis. Een land als China bijvoorbeeld hecht grotere waarde aan sociaaleconomische rechten, de zogenoemde tweede generatie, en benadrukt het belang van economische vooruitgang. Voor landen die grote armoede kennen telt de derde categorie rechten, waartoe het recht op ontwikkeling behoort, het zwaarst. Arthur Eyffinger trekt in zijn stuk *Moraal uit noodzaak* de Nederlandse motieven om zich te profileren als moreel gidsland en de claim op een traditie van neutrale moraliteit in twijfel. De Nederlandse regering verloor het eigenbelang nooit uit het oog. Als klein land kon Nederland juist door te hameren op mensenrechten en de internationale rechtsorde de macht van de grote landen proberen in te perken. Machtspolitiek was ook Nederland niet vreemd en met die idealistische natuur valt het volgens Eyffinger wel mee.¹⁹

In de jaren zestig ontstond er zoals gezegd meer ruimte voor idealisme in de Nederlandse politiek. Volgens Malcontent en Baudet uitte deze omslag zich in “een herwaardering van de Verenigde Naties en een sterke nadruk op de bevordering en bescherming van de mensenrechten” en kregen ook andere onderwerpen met betrekking tot vrede en veiligheid meer aandacht.²⁰ In 1979 verscheen de kroon op deze nieuwe idealistische lijn, namelijk de nota 'De rechten van de mens en het buitenlands beleid', ondertekend door minister Chris van der Klaauw van Buitenlandse Zaken en minister Jan de Koning van Ontwikkelingssamenwerking. Bijna tien jaar later, in 1987, verscheen het Vademecum voor de mensenrechten, een werk dat op het eerstgenoemde voortborduurde onder leiding van de toenmalige ministers Hans van den Broek en Piet Bukman, van respectievelijk Buitenlandse Zaken en Ontwikkelingssamenwerking. Deze documenten zetten het Nederlandse mensenrechtenbeleid uiteen en moesten onduidelijkheden op dat terrein ophelderen.²¹

Tegelijkertijd trokken aanhangers van het cultuurrelativisme in de twintigste eeuw de universaliteit van mensenrechten in twijfel. Er kwam meer aandacht voor de verschillen tussen

19 Arthur Eyffinger, 'Moraal uit noodzaak. Het Nederlandse buitenlands beleid en de internationale rechtsorde' in: R.E. van Ditzhuyzen red., Tweehonderd jaar ministerie van Buitenlandse Zaken ('s-Gravenhage 1998) 146 – 163.

20 Malcontent en Baudet, 'The Dutchman's burden', 85.

21 Nog altijd hanteert de Nederlandse regering deze documenten als leidraad. Ministerie van Buitenlandse Zaken, Naar een menswaardig bestaan. Een mensenrechtenstrategie voor het buitenlands beleid ('s-Gravenhage 2007).

culturen, in de jaren dertig al binnen disciplines als antropologie. De verschrikkingen van twee wereldoorlogen, het proces van dekolonisatie en de economische groei van voormalige ontwikkelingslanden versterkten het bewustzijn van de niet-westerse wereld en verzwakten het morele superioriteitsgevoel in het Westen. De Westerse cultuur werd niet langer als beter gezien dan andere culturen en er ontstond ruimte om de idealen en tradities die in andere samenlevingen heersten te waarderen en respecteren.²² Deden andere samenlevingen het eigenlijk niet net zo goed als het Westen? Was de Westerse methode wel universeel en voor iedere samenleving geschikt? Met dit soort vragen hielden de relativisten zich bezig.

De Chinese regering nam de kritiek van de relativisten over, hoewel er eveneens periodes zijn geweest in China waarin tot op zekere hoogte gesproken kon worden over rechten, vrijheden en democratie. Svensson beschrijft in haar boek hoe Chinese denkers de idee van mensenrechten begin twintigste eeuw al bespraken. Net als in het Westen waren er filosofen die de rechten van de mens omarmden en bestonden er eveneens tegenstanders van de idee. De communisten moesten niets van universele en individuele mensenrechten hebben. Binnen het Marxistische gedachtegoed was daar geen ruimte voor. De mensenrechtenkwesitie verdween tijdens het communistische bewind naar de achtergrond en kwam pas weer te voorschijn toen China zich weer opende naar de wereld.²³

Het proces van opening werd begin jaren zeventig in werking gezet door de politieke top in China en nam grootse vormen aan na het aantreden van Deng in 1979. Ann Kent wijst in haar boek op het feit dat de Volksrepubliek China in 1971 toetrad tot de Verenigde Naties en zich in de jaren daarna steeds ontvankelijker opstelde ten opzichte van het mensenrechtenregime. Bovendien was er eind jaren zeventig in China een discussie losgebarsten over de verschrikkingen die tijdens de Culturele Revolutie hadden plaatsgevonden. Deng Xiaoping en een aantal van zijn aanhangers hadden aan den lijve ondervonden wat die verschrikkingen inhielden. Na Deng's aantreden als de nieuwe Chinese leider erkende het regime dat de mensenrechten van talloze Chinezen ten tijde van de Culturele Revolutie waren geschonden. De slachtoffers van toen werden door het nieuwe regime gerehabiliteerd.²⁴

Zhou Wei noemt in zijn stuk tevens de populariteit van Westerse theorieën eind jaren tachtig

22 Ann-Belinda S. Preis, 'Human rights as cultural practice. An anthropological critique', *Human rights quarterly* 2 (1996) 286 – 288.

23 Svensson, *Debating human rights*, 91, 180 – 181 en 254.

24 Ann Kent, *Human rights in the people's republic of China. National and international dimensions* (Canberra 1990) 57 – 60.

als reden voor een opener houding ten opzichte van mensenrechten in China. Naar aanleiding van de economische hervormingen onder leiding van Deng Xiaoping raakte het bestuderen van ideeën afkomstig uit de Westerse cultuur in zwang.²⁵ Wel vonden er nog altijd periodes van repressie plaats als tegenreactie van de conservatieven binnen de partijtop op de toenemende liberalisering en de verspreiding van Westerse ideeën en trends.

Toen, in juni 1989, vond het Tiananmen-drama plaats. De roep om democratisering was te luid geworden en de autoriteiten grepen hard in uit angst voor politieke destabilisatie. Mensenrechten, democratisering en politieke vrijheden werden weer in de kast gezet. Een kast met een heel groot dik slot erop.

1.2 Het mensenrechtendebat

De Nederlandse regering hanteert een universele kijk op de mensenrechten. Ieder persoon waar en wanneer dan ook bezit deze rechten. Mensenrechten zijn cultuur- en tijdoverschrijdend en daarmee onvervreemdbaar. Tegenover het universalisme staat het cultuurrelativisme. De voornaamste kritiek van landen als China die een relativistische visie hanteren is dat de theorie van de mensenrechten Westerse wortels heeft. Het concept past binnen een bepaalde traditie en vloeit voort uit een specifieke geschiedenis en cultuur. China en andere Aziatische landen kennen een geheel andere geschiedenis en cultuur met andere normen en tradities. Volgens deze redenering moet bij het beoordelen van de mensenrechtensituatie in een land met deze specifieke culturele en historische omstandigheden rekening worden gehouden.²⁶

Peter Baehr, Nederlands hoogleraar mensenrechten, is groot pleitbezorger van de universele visie. Baehr erkent dat de nadruk op het individu een typisch Westers fenomeen is en dat de hele idee van universele rechten een Westerse oorsprong heeft. Tegelijkertijd wijst Baehr op het feit dat de meeste landen in de wereld de norm zoals in de UVRM opgetekend aanvaarden. Dat in de praktijk de mensenrechten regelmatig worden geschonden, doet daar volgens hem niets aan af. Er zullen namelijk weinig regimes open en eerlijk, zonder scrupules, erkennen dat ze op regelmatige basis en grove wijze de rechten van hun burgers schenden. Bepaalde rechten zijn inmiddels gemeengoed geworden. De meeste regeringen plegen geen genocide en martelen geen gevangenen.

25 Zhou Wei, 'The study of human rights in the people's republic of China' in: James Tang red., Human rights and international relations in the Asia-Pacific region, (1995) 85.

26 'Bangkok Declaration' in: Michael C. Davis red., Human rights and Chinese values. Legal, philosophical and political perspectives (New York 1995) 206.

Geen enkele excuus zal bovendien door de internationale gemeenschap geaccepteerd worden voor dusdanig handelen.²⁷

Ook Moorhead Wright realiseert zich dat mensenrechten een Westers concept zijn en dat de claim van universaliteit hierdoor problematisch is. In zijn visie vormt de gehele mensheid een “moral community”. Alle leden van deze gemeenschap zijn gelijk en hun mens-zijn is wat hen verbindt. Op deze wijze tracht Wright het probleem dat het relativisme biedt te trotseren.²⁸

Ten slotte heeft ook Svensson een sterke respons geformuleerd op de kritiek van de relativisten. Cultuur ziet zij als een veelomvattend begrip en als dynamisch van aard. Dat houdt in dat ideeën uit andere culturen geïntroduceerd, aangepast en overgenomen kunnen worden. Elk tijdperk kent culturele uitwisseling. Van religie tot voedsel, van muziek tot kleding, diverse culturen beïnvloeden elkaar. Het is dus onterecht de oorsprong van een idee als argument te gebruiken tegen de toepasbaarheid ervan in andere samenlevingen. De bewering dat China's cultuur en geschiedenis onverenigbaar zijn met het Westerse mensenrechtenconcept vindt Svensson geen hout snijden. Bovendien kent ook het Westen tot op de dag van vandaag discussie waar het om de theorie van de rechten van de mens gaat. In elke samenleving bestaan diverse interpretaties van de mensenrechten en een typisch Aziatische of typisch Westerse visie bestaat volgens Svensson niet.²⁹

Een ander punt van kritiek op het universalisme behelst het feit dat de UVRM opgesteld is toen het Westen nog over de wereld heerste en overal koloniën bezat. De verklaring is volgens critici dan ook een weerspiegeling van de destijds overheersende Westerse ideeën over rechten en rechtvaardigheid, die de imperialistische machten nota bene zelf schonden in de koloniën.³⁰ In de vijftig jaar na het tekenen van de Universele Verklaring is er veel veranderd en andere visies op mensenrechten hebben eveneens gehoor gekregen. Vaak wordt in niet-westerse landen het collectief benadrukt, terwijl in het Westen het individu vooropgesteld wordt. Bovendien hecht Nederland voornamelijk waarde aan de eerste categorie of generatie rechten, terwijl in China de focus op de tweede en derde generatie rechten ligt.³¹

Het argument om die laatste twee categorieën zwaarder te laten wegen dan de eerste is dat vrede, ontwikkeling en het recht op bestaan van het allergrootste belang zijn voor landen in

27 Peter Baehr, Mensenrechten. Bestanddeel van het buitenlands beleid (Amsterdam 1989) 22-25. Daniel A. Bell, 'The East Asian challenge to human rights. Reflections on an East West dialogue', Human rights quarterly 3 (1996) 642.

28 Moorhead Wright, 'How problematical are the moral foundations of human rights?' in: Dilys M. Hill red., Human rights and foreign policy (Londen 1989) 45 – 46.

29 Svensson, Debating human rights, 7 – 13 en 47 – 48.

30 Baehr, Mensenrechten, 20.

31 Ibidem, 16 – 17.

ontwikkeling. Dat is althans de gedachtegang die veel regimes met weinig aandacht voor politieke vrijheden en burgerrechten hanteren, zoals het Chinese regime. Binnen dezelfde redenering zijn vrije en eerlijke verkiezingen nutteloos zolang er dagelijks mensen omkomen van de honger. Daarom is een autoritair heerser nodig die er eerst voor zorgt dat iedere burger een volle maag en een dak boven zijn hoofd heeft. Het belang van het gehele volk staat voorop. Burgerrechten en politieke rechten beperken de speelruimte van overheden en bemoeilijken daardoor grootschalige projecten als het bestrijden van armoede, analfabetisme of hongersnood.

In China worden de belangen van het individu bovendien ondergeschikt gemaakt aan zaken als politieke stabiliteit en nationale veiligheid. Een goed werkend democratisch systeem zoals Nederland dat kent, heeft China niet. Een autoritaire regering kan makkelijker beslissingen nemen die niet zozeer in het belang zijn van individuele burgers, maar wel ten goede komen van de gemeenschap in zijn geheel en de belangen van de staat dienen.³²

Dat is wat Deng Xiaoping gedaan heeft volgens voormalig VN-ambassadeur voor Singapore Kishore Mahbubani. De auteur is groot bewonderaar van Deng en diens economische hervormingen. In zijn boek doet Mahbubani veel moeite Deng's reputatie, die na Tiananmen beschadigd raakte, te herstellen. Deng heeft weliswaar het leger op vreedzame en ongewapende demonstranten afgestuurd, maar dat was alleen om verdere onrust en instabiliteit te voorkomen. De Chinese leider wilde niet dat zijn land hetzelfde lot zou ondergaan als de Sovjet Unie en van economische en politieke ellende uit elkaar zou vallen. Daarom heeft hij zich actief ingezet om de economie op orde te krijgen en praktische problemen als honger, armoede en andere vormen van gebrek aangepakt. Eventueel kon er na deze hervormingen een voorzichtige een stap worden gezet richting democratie. De protesten dreigden dit hele proces echter te destabiliseren en de samenleving te ontwrichten. In dit licht bezien kan Mahbubani enigszins begrip voor het ingrijpen opbrengen. Het Westen moet van hem leren inzien dat bij het beoordelen van de mensenrechtensituatie ook de geschiedenis en cultuur van een land meetellen evenals de specifieke omstandigheden van dat moment. Politieke vrijheden kunnen niet op elk willekeurig moment ingevoerd worden en het geschikte moment is van verschillende omstandigheden afhankelijk. Volgens Mahbubani heeft Deng hard gewerkt deze te bewerkstelligen en zal ook China binnen afzienbare tijd richting politieke vrijheid en een democratisch systeem gaan. Een beetje geduld van

32 Vitit Muntarbhorn, 'Contemporary challenges for human rights in Asia' in: Dilys M. Hill red., Human rights and foreign policy (Londen 1989) 188 en 191.

Westerse zijde is alles wat zij vragen.³³

Of democratie nu wel of niet het einddoel is, feit blijft dat in veel niet-westerse landen de nadruk wordt gelegd op economische vrijheden en sociale rechten. De individuele en politieke rechten waar het Westen zoveel belang aan hecht zijn in die samenlevingen ondergeschikt. Wat het gevaar is van argumenten zoals Mahbubani die hanteert, is dat het ene recht wordt ingeruild voor het andere. Enerzijds is begrip op te brengen voor het standpunt dat men niets heeft aan vrije verkiezingen in tijden van hongersnood. Anderzijds is armoede geen excuus om de bevolking politieke rechten en burgerrechten te onthouden. Een eerlijk en rechtvaardig democratisch systeem staat armoedebestrijding en (economische) ontwikkeling niet per definitie in de weg. Voor de dissidenten binnen een autoritair regime zijn persvrijheid en vrije meningsuiting bovendien wel degelijk van groot belang.³⁴

Een oplossing voor het probleem rondom de verschillende generaties rechten staat in de stukken van Ann Kent. Zij heeft zich beziggehouden met de mensenrechtenproblematiek en dan voornamelijk met betrekking tot China. In haar boek wijst ze erop dat politieke rechten en burgerrechten in conflict zijn met sociale en economische rechten.³⁵ Het Vademecum voor de mensenrechten van het ministerie van Buitenlandse Zaken uit 1987 licht dit conflict nader toe. De eerste generatie rechten, de zogenaamde klassieke rechten, beperken de bevoegdheden van de overheid. De burger wordt op die manier behoed tegen eventueel wangedrag van de staat. Tegelijkertijd vereisen de sociale rechten een actief ingrijpende overheid die de burger beschermt tegen kwaden als honger, armoede en ziekte.³⁶

Zelf wijst Kent op de discrepantie tussen enerzijds “individualism and freedom” zoals vastgelegd in de eerste generatie rechten en anderzijds de nadruk op “collectivism and equality” binnen de tweede en derde generatie rechten.³⁷ Wat zij vervolgens voorstelt is om niet langer onderscheid te maken tussen de verschillende categorieën rechten, maar om binnen de categorieën een verdeling te maken. Dus niet politieke rechten boven sociale rechten stellen, maar het verbod op martelen boven het recht op huursubsidie. De meeste mensen zullen erkennen dat het recht op leven zwaarder weegt dan het recht op vakantie. Volgens Kent zijn de verschillende rechten door elkaar

33 Kishore Mahbubani, The new Asian hemisphere. The irresistible shift of power to the east (New York 2008) 44 – 49 en 143.

34 Baehr, Mensenrechten, 25.

35 Ann Kent, Between freedom and subsistence. China and human rights (1993) 11.

36 Vademecum, 7.

37 Kent, Between freedom and subsistence, 11.

gaan lopen en moet het traditionele onderscheid worden losgelaten. De tweede categorie, waar economische welvaart onder valt, kan niet worden ingeruild door de eerste categorie, die eerlijke en vrije verkiezingen garandeert. Het belangrijkste recht is dat op leven en dit recht behelst niet alleen politieke elementen, zoals een verbod op de doodstraf, maar ook economische aspecten, bijvoorbeeld het recht op bestaan en bescherming tegen honger en kou. Op deze manier vervaagt het onderscheid tussen de categorieën en hoeft er niet langer over gediscussieerd te worden.³⁸

De Nederlandse regering worstelde bij het opstellen van de mensenrechtennota eveneens met de kwestie van prioriteiten stellen. Armoede of andere sociale problemen gelden vindt de regering geen excuus om de bevolking stemrecht of een objectieve en kritische informatievoorziening te ontzeggen. Anderzijds wordt voldoende voedsel en goede behuizing ook van belang geacht om een prettig en menswaardig leven te leiden. Daarom wijst de Nederlandse regering op het belang van het gelijkelijk benaderen van alle rechten: “Een geïntegreerde aanpak is dan ook nodig.”³⁹

Toch ontkomt ook Nederland niet helemaal aan het stellen van prioriteiten omdat er sinds de opstelling van de UVRM veel rechten zijn bijgekomen. Het belangrijkste doel is een waardig bestaan te garanderen voor iedere wereldburger. Dit komt er op neer dat een regering moet zorgen voor voedsel, onderdak en medische zorg, maar ook dat het voor de overheid, het staatsapparaat en de onderdanen zelf verboden is te doden, te martelen of anderen in slavernij te houden. Ten slotte is elk mens vrij zijn eigen beroep en godsdienst te kiezen en eigen mening en gedachte te hebben. De rechten waar de Nederlandse overheid belang aan hecht zijn dus over de verschillende categorieën verspreid.⁴⁰

Een andere manier voor de regering om te bepalen welke rechten het zwaarst wegen, is door te kijken naar de rechten die te allen tijde moeten worden gewaarborgd, de zogenoemde *Notstandfeste* rechten. In dat geval zijn het voornamelijk burgerrechten die tellen. Indien een regering de noodtoestand uitroept, bijvoorbeeld om de nationale veiligheid te waarborgen of de volksgezondheid te beschermen, zijn er altijd bepaalde rechten die niet geschonden mogen worden. Onder meer het recht op leven en bescherming tegen martelen en slavernij. Kortom, rechten met betrekking op de immuniteit van de mens en zijn lichaam. Hoe de situatie ook is, een regering mag

38 Ibidem, 11, 15 – 17 en 238.

39 *Vademecum*, 8.

40 Ibidem, 6 – 8.

onder geen beding aan deze rechten tornen. Niemand mag dat.⁴¹

Toen de Chinese top de staat van beleg afkondigde op 20 mei 1989 was dat dus zeker geen vrijbrief om een vreedzame demonstratie met bruto geweld uiteen te slaan. De Nederlandse regering keurde het handelen sterk af en reageerde geschokt en met afschuw op de gebeurtenissen in Beijing op 3 en 4 juni 1989. China kreeg ook vanuit de rest van de wereld veel kritiek te verduren vanwege het brute optreden tegen de demonstranten. Er was weinig meer over van het beetje openheid dat onder Deng's bewind ontstaan was. Zoals Kent opmerkt in haar boek was China weer terug bij af:

“(…) it was clear that the declaration of the martial law in Beijing on 20 May, and its brutal enforcement on 3-4 June and in succeeding weeks, marked an abrupt break in the informal evolution of civil and political rights which had been occurring in China over the modernization decade.”⁴²

De publicaties over mensenrechten die na Tiananmen verschenen, verwoordden het officiële standpunt van de Chinese regering, zoals te lezen in de *White paper on human rights* uit 1991.⁴³ In de paper werd benadrukt dat de reactie van de Chinese overheid op de demonstraties een interne aangelegenheid was en dat de rest van de wereld zich niet met China's binnenlandse kwesties diende te bemoeien. Nationale soevereiniteit en non-interventie golden tenslotte als belangrijke internationale principes. In de *white paper* benadrukte China dat alleen de staat de rechten van de mens kon beschermen.⁴⁴

Toch maakte ook China deel uit van het zogenaamde internationale mensenrechtenregime. Kent legt uit hoe de protesten ervoor zorgden dat de aandacht van de wereld op China was gericht en hoe China de jaren voor de protesten tegen wil en dank steeds meer onderdeel van dit mondiale regime was geworden. De roep om vrijheid en democratie van de Chinese burgers had tot ver buiten de grenzen geklonken en de internationale gemeenschap wakker geschud. China kreeg vervolgens veel kritiek te verduren vanuit die gemeenschap toen de Chinese autoriteiten niet aan het gehoor van de demonstranten wilden toegeven en de protesten in Beijing op gewelddadige wijze de

41 Idem, 11.

42 Kent, *Between freedom and subsistence*, 186.

43 Er volgden nog meer overheidspublicaties, onder andere met betrekking tot religieuze vrijheid en de omstandigheden in Chinese gevangenissen. In de *white paper* uit 1991 draaide het om mensenrechten als theoretisch filosofisch concept.

44 Ibidem. Wei, 'The study of human rights', 87. 'White paper on human rights in China' in: Stephen C. Angle en Marina Svensson red., *The Chinese human rights reader. Documents and commentary 1900-2000* (New York 2001) 357 – 363 en 356.

kop indrukten. Mede naar aanleiding van alle verwijten publiceerde de Chinese overheid een eigen visie op de rechten van de mens als replek op de Westerse kritiek en gebruikte daar dus de *white papers* voor.⁴⁵

De Chinese leiding benadrukte niet alleen het belang van niet-inmenging, ook andere argumenten uit het cultuurrelativisme stonden in de paper opgesteld. Elke samenleving hanteerde een eigen visie op de mensenrechten en in China was het recht op bestaan van het allergrootste belang. Pas als alle Chinese burgers een redelijk leefniveau bereikt hadden konden de overige rechten aangesproken worden. In hetzelfde stuk beschreef de regering dat de Chinese bevolking er veel beter aan toe was sinds de komst van het communisme, maar dat de economie zich nog meer moest ontwikkelen om de levensstandaard van alle burgers verder te kunnen verhogen. Hiervoor was het noodzakelijk sociale onrust te voorkomen en de nationale stabiliteit te behouden.⁴⁶

De paper diende dus als excuusbrief voor het Chinese gedrag in 1989. Daarnaast grepen de Chinese autoriteiten de gelegenheid aan het Westen zelf te bekritisieren. Het document verklaarde hoe China na jarenlange onderdrukking dankzij de Communistische Partij (CCP) eindelijk bevrijd was. De bevolking had tijden gelegen onder het imperialisme van Japan, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Met de komst van de CCP kon China eindelijk de onderdrukkingen van het feodalisme, imperialisme en kapitalisme van zich afschudden en kregen de burgers voor het eerst echte vrijheid en rechten. Deze overtuiging sluit aan bij het Marxistische gedachtegoed dat de idee van mensenrechten als een *bourgeois* concept wegzette. Alleen in een communistische samenleving waar het proletariaat de macht had, kon ware democratie en vrijheid heersen. Mensenrechten werden weggezet als exploitiemiddel van de hogere klassen en kapitalistische landen.⁴⁷

Tot slot is er vanuit China en andere niet-westerse landen de kritiek dat er binnen het internationale systeem met twee maten wordt gemeten en dat het Westen zich daar schuldig aan maakt. Het beleid is inconsistent en het Westen gedraagt zich hypocriet en arrogant.⁴⁸ Het verwijt kan nog verder worden doorgetrokken door in de claim op universaliteit een poging tot (cultuur-)imperialisme te zien.⁴⁹ Het Westen heeft sinds een aantal decennia geen koloniaal bezit meer, maar streeft nog altijd naar wereldhegemonie, alleen nu door de eigen cultuur en

45 Kent, 'China and the international human rights regime, 1 – 47.

46 'White paper on human rights', 357 – 363.

47 Ann Kent, Human rights in China, 57. Ibidem, 356 en 359.

48 Bell, 'The East Asian challenge', 652 – 654

49 Dilys M. Hill, 'Theoretical foundations' in: Dilys M. Hill red., Human rights and foreign policy (Londen 1989) 4 – 5 en 8.

bijbehorende waarden op te leggen aan anderen. De landen die deze niet omarmen worden vervolgens afgeschilderd als achterlijk en barbaars. Mensenrechten vormen binnen die redenering een vermoemd machtsmiddel dat de Westerse wereld slechts inzet om de eigen belangen na te streven.⁵⁰

Niet alleen China probeerde een antwoord te vinden op de Westerse kritiek. Ook andere Aziatische landen wilden een eigen visie presenteren om het Westen de mond te snoeren wanneer het weer eens met opgeheven vinger kwam vertellen wat er allemaal mis was in hun land. Ter voorbereiding op de Wereldconferentie voor mensenrechten georganiseerd door de VN in juni 1993 te Wenen kwamen Aziatische ministers en andere afgevaardigden van Buitenlandse Zaken eerder dat jaar bijeen in Bangkok. Na afloop gaven zij een verklaring uit waarin een zogenaamde 'Aziatische visie' op de mensenrechten werd gepresenteerd.⁵¹

Eenzijdig trachtte Azië in het document een verzoenende houding aan te nemen. Zo werd het belang van de aankomende Wereldconferentie benadrukt, evenals de aandacht binnen de internationale gemeenschap voor de mensenrechten en de toewijding van Azië aan het VN Handvest en de UVRM. Daarnaast poogde Azië een verklaring te geven voor achterstallige implementatie. Armoede was volgens de declaratie namelijk het grootste obstakel voor het naleven van mensenrechtenverdragen en daarom moest streven naar wereldwijd gerespecteerde mensenrechten gepaard gaan met het streven naar een gelijke wereldorde.

Tegelijkertijd kwam in de Aziatische verklaring de bezorgdheid tot uiting over het feit dat er in internationale fora vooral over de eerste categorie rechten werd gesproken. Daarom pleitte de ondertekenaars ervoor alle rechten dezelfde status toe te kennen. Het recht op ontwikkeling, een recht uit de derde generatie, was immers ook een universeel recht. In de declaratie erkenden de Aziatische landen zelfs dat alle mensenrechten universeel zijn, maar er diende wel rekening te worden gehouden met de specifieke situatie in elk land. De verantwoordelijkheid voor de bescherming van de mensenrechten lag bovendien niet bij de internationale gemeenschap, maar bij de staat. Indien andere staten toch de mensenrechten wilden bevorderen op mondiaal niveau dan moest dat gebeuren door middel van samenwerking en consensus, niet door confrontatie en het opleggen van de eigen waarden.

De uiteenzetting is te zien als een zoethoudertje. De Aziatische regeringen toonden

50 James Tang, 'Human rights in the East-Asian region. Fighting perspectives, international discourses and the way ahead' in: James Tang red., Human rights and international relations in the Asia-Pacific region (1995) 6.

51 'Bangkok Declaration', 205 – 209.

betrokkenheid bij mensenrechten, maar benadrukten tegelijkertijd dat zij een andere kijk op de kwestie hadden. Die andere visie veroorzaakte misvattingen bij de rest van de wereld en het bezorgde de Aziatische landen een negatief imago. Met de Bangkok Verklaring probeerden zij dit beeld bij te stellen en toekomstige misverstanden te voorkomen. Opvallend is dat de terminologie uit VN-documenten als de Universele Verklaring was overgenomen en dat er zoveel moeite werd gedaan coöperatief over te komen. Tegelijkertijd stond de declaratie vol met ideeën afkomstig uit het cultuurrelativisme en benadrukte het principes als staatssoevereiniteit en non-interventie. Eigenlijk verklaarden de opstellers van het document botweg dat zij in theorie best voor de mensenrechten waren, maar dat er in de praktijk te veel obstakels in de weg zaten om deze daadwerkelijk actief na te streven.

2. De Chinees-Nederlandse relatie in de jaren tachtig

Zoals gezegd hanteerde de Chinese regering een relativistische kijk op de mensenrechten en beschouwde zij de kwestie als een prive aangelegenheid. De focus in het Chinese beleid ligt op economische en sociale rechten; politieke en burgerrechten zijn minder van belang. Onder Deng Xiaoping kreeg de Chinese bevolking meer economische vrijheden, maar politieke openheid bleef achter. Toch begon het Westen en ook de Nederlandse regering een intensieve relatie met China op te bouwen in de jaren tachtig. De wereld juichte de nieuwe economische openheid van China toe en kneep een oogje dicht als het ging om de mensenrechtensituatie aldaar. De Nederlandse politiek was vooral blij met de economische mogelijkheden die de nieuwe houding van China bood en de handelsbelangen kregen prioriteit in het buitenlands beleid als het om China ging. De Tweede Kamer stelde voornamelijk de mensenrechtensituatie in de Sovjet Unie en diens satellietstaten aan de kaak. De rechten van de Chinese mens kwam slechts sporadisch ter sprake, meestal met betrekking tot Tibet. Het beeld van China dat in de Westerse politiek en media heerste was erg positief en het Westen hoopte dat de economische openheid vanzelf over zou slaan op de politiek.

1. Deng op bezoek in de VS in 1979

2.1 China voor april 1989

Na de dood van Mao Zedong in 1976 wist Deng Xiaoping na een zware opvolgingsstrijd de leiding te verkrijgen binnen de Chinese partijtop. Mao had met zijn catastrofale beleid een geruïneerd China achtergelaten en hervormingen waren noodzakelijk. De Culturele Revolutie en jarenlange economische stagnatie hadden de bevolking gedesillusioneerd. Deng en zijn hervormingsgezinde aanhangers begonnen na het grijpen van de macht met het aanpakken van de problemen. Zij introduceerden kapitalistische elementen in de economie en creëerden vrije handelszones langs de zuidoostkust. De communes op het platteland werden afgeschaft en de boerenbevolking mocht

voortaan een deel van de oogst houden om zelf te verkopen. China opende eveneens de deuren voor toeristen en intensiveerde de diplomatieke betrekkingen met het Westen. De foto hierboven van Deng Xiaoping is gemaakt tijdens zijn bezoek in 1979 aan de Verenigde Staten bij een rodeoshow in Texas waar hij een cowboyhoed uitprobeerde. De foto symboliseerde de nieuwe openheid van China en de veranderde houding ten opzichte van het Westen. China deed zijn best een positief beeld van zichzelf te creëren. De Westerse wereld juichte deze houding en het economische 'open deur'-beleid van de nieuwe leiding van harte toe.⁵²

Ondanks alle economische innovaties en de heroriëntatie op het buitenland bleven politieke vernieuwingen uit en toonden de Chinese autoriteiten weinig respect voor de burgerrechten van de bevolking. Sterker nog, de rapporten van *Amnesty International* schetsten een zeer slecht beeld van de mensenrechtensituatie in China. De organisatie hekelde onder meer het gebrek aan een onafhankelijk en eerlijk rechtssysteem en de slechte omstandigheden waarin gevangenen verkeerden. Het regime paste de doodstraf veelvuldig toe en stelde deze in de jaren tachtig zelfs voor meer vergrijpen als strafmaat in.⁵³

Toch waren er in China ook stemmen te horen die om meer politieke vrijheden en burgerrechten riepen en niet alleen bij studenten of intellectuelen. Deng's volgelingen vormden geen gelijkgestemde groep wat betreft de te volgen koers en een helder, strategisch hervormingsplan ontbrak. Zowel partijfunctionaris Hu Yaobang en premier Zhao Zhiyang keken met afkeer terug op Mao's Culturele Revolutie, maar hun ideeën over de richting die het land in de toekomst op moest verschiden. Hu was niet alleen voorstander van economische hervormingen; hij streefde eveneens naar politieke veranderingen en naar democratisering. Zhao was echter een economisch pragmaticus pur sang en moest niets hebben van de politieke tolerantie die mensen als Hu hanteerden.⁵⁴

Naast de verdeeldheid die binnen Deng's eigen aanhang heerste, was er nog de kritiek op het hervormingsbeleid vanuit andere facties in de partijtop, voornamelijk uit conservatieve hoek. De oude garde zag in het nieuwe beleid een verloochening van Mao's gedachtegoed en keurde de Westerse invloeden die China binnendrongen af. Dit soort onenigheid bracht Deng regelmatig in

52 R. Keith Schoppa, *Revolution and its past. Identities and exchange in modern Chinese history* (New Jersey 2002) 366 – 371. De afbeelding van Deng Xiaoping is op de volgende website te vinden:

<http://pro.corbis.com/Enlargement/Enlargement.aspx?id=BE041803&ext=1>

53 Amnesty International, *Een zwarte zon. Mensenrechten in China voor en na 4 juni 1989* (Amsterdam 1989) 13-14 en 30-33.

54 Keith Schoppa, *Revolution and its past*, 375 – 377 en Richard Baum, *Burying Mao*, 9.

een benarde positie. Zijn hervormingen werden vaak gevolgd door een repressieve periode op instigatie van de conservatieve krachten binnen de partijtop. Op deze wijze probeerde Deng iedereen tevreden te houden. In 1978 plakten studenten en andere critici fanatiek posters met frisse ideeën en kritiekpunten op de zogenoemde *Democracy Wall*; in 1983 volgde echter een campagne tegen 'geestelijke vervuiling'; in 1986 demonstreerden studenten in verschillende steden onder meer voor betere behuizing; in 1987 voerde de Chinese regering wederom een conservatieve strijd nadat Hu Yaobang was afgezet, ditmaal tegen 'bourgeois liberalisme'. Zo slingerde de Chinese politiek heen en weer tussen openheid en geslotenheid, vernieuwing en regressie. Tot de situatie in het voorjaar van 1989 uit de hand liep en de eis om politieke hervormingen de kop ingedrukt werd.⁵⁵

2.2 Nederland en China voor april 1989

Na jaren van wederzijds wantrouwen tussen China en het Westen en een isolationistische Chinese politiek werd in de jaren zeventig nog onder het bewind van Mao een periode van dooi in gang gezet. Na Mao's dood verbeterden de betrekkingen verder tussen China en het Westen. Uit de debatten in de Tweede Kamer blijkt dat de meeste Nederlandse parlementariërs blij verrast waren met de nieuwe open houding na het aantreden van economisch hervormer Deng Xiaoping.

De Nederlandse relatie met China liep begin jaren tachtig echter een flinke deuk op toen Den Haag in 1980 besloot een vergunning te verlenen voor de levering van onderzeeboten aan Taiwan. Dit kwam het prille herstel van de banden niet ten goede.⁵⁶ Toen de Tweede Kamer in 1980 de vergunning voor het leveren van onderzeeboten besprak, waren de meeste Kamerleden tegen het verlenen van toestemming voor de export ervan. Laurens Jan Brinkhorst (D66) diende een motie in waarin hij benadrukte dat de regering van de Volksrepubliek China de enige wettige regering was en dat Nederland daarom geen militair materieel kon leveren aan het regime in Taiwan. Bovendien vond hij het ongepast de levering toe te staan zo vlak na het bezoek van premier Dries Van Agt en minister van Buitenlandse Zaken Van der Klaauw aan China. Ook andere politici, zelfs binnen regeringsfractie CDA, hanteerden dit standpunt of waren in ieder geval huiverig dat toestemming de goede relatie met China zou verstoren.⁵⁷

55 Baum, Burying Mao, 4 – 7 en Chu-yuan Cheng, Behind the Tiananmen massacre. Social, political and economic ferment in China (Colorado 1990) 20 en 59 – 60.

56 Leonard Blussé en Floris-Jan van Luyn, China en de Nederlanders. Geschiedenis van de Nederlands-Chinese betrekkingen 1600-2007 (Zutphen 2008) 202 - 208

57 Brinkhorst en andere Kamerleden, 'Levering onderzeeboten Taiwan', Handelingen Tweede Kamer (16 december 1980) 2141 – 2165.

Uiteindelijk was een meerderheid van de Kamer toch voor levering. Het verlenen van de exportvergunning was een poging om de Nederlandse scheepsbouw uit het slop te helpen. De Nederlandse overheid beloofde aan China dat het in de toekomst nooit meer wapenleveranties of export van militair materieel aan Taiwan zou toestaan. Deze belofte was voor de Chinese regering echter niet voldoende. China keurde de Nederlandse leverantie aan Taiwan sterk af en in mei 1981 trok de Chinese regering haar ambassadeurs terug.⁵⁸

Pas toen de Nederlandse regering in 1983 een nieuwe vraag vanuit Taiwan om duikboten te leveren afwees, begon de relatie met China zich te herstellen. De Chinese regering had Nederland een intensievere handelsrelatie toegezegd als beloning voor het niet verlenen van de exportvergunning. Daarnaast werden de diplomatieke betrekkingen versterkt en wisselden de landen op 1 februari 1984 officieel ambassadeurs uit. In 1984 gaf het ministerie van Economische Zaken de Tweede Kamer een overzicht van de economische betrekkingen met China. In dit overzicht zette het ministerie alle projecten tussen Nederland en China van zowel de overheid als het bedrijfsleven op een rij. In de jaren na het herstel sloten de landen verschillende samenwerkingsprojecten, bracht premier Zhao Zhiyang in 1985 een bezoek aan Nederland en vertrok premier Ruud Lubbers samen met zijn minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek in 1987 naar China.⁵⁹

Nederland maakte zich in de jaren tachtig vooral druk om de economische betrekkingen met China en hoe deze verder verbeterd konden worden. Joris Voorhoeve (VVD) bejubelde in maart 1985 de vooruitgang en de liberalisering die China kenmerkten sinds het aantreden van Deng. Daarnaast benadrukte hij het belang van toenadering, zowel voor de handel als voor de stabiliteit in de wereld. Dit streven was ook in de diverse beleidsdocumenten van Buitenlandse Zaken terug te vinden. Het intensiveren van de Nederlands-Chinese betrekkingen noemde de regering in diverse begrotingen een belangrijk onderdeel van het buitenlands beleid. De mensenrechtensituatie in China kwam niet aan bod.⁶⁰ De memorie van toelichting voor het buitenlandse beleid van 1988 stipte slechts de mensenrechtensituatie in de Sovjet Unie en sommige Zuid-Amerikaanse staten aan. Het beleid ten opzichte van China kenmerkte zich door het streven naar intensievere betrekkingen,

58 Blussé en Van Luyn, *China en de Nederlanders*, 202.

59 Economische Zaken, *Exportnota. Economische betrekkingen Nederland-China* 18 206 nr. 6 (22 februari 1984) 1 – 11. Ibidem, 203.

60 Voorhoeve, 'Vergadering Buitenlandse Zaken', *Handelingen Tweede Kamer* (5 maart 1985) 3763. Betere betrekkingen met China is als doelstelling onder meer te vinden in de Begroting van Buitenlandse Zaken voor het jaar 1979, 1980 en 1988.

aangezien China het pad van de hervormingen was blijven volgen. Tegelijkertijd benadrukte de Nederlandse regering in dezelfde toelichting dat het zich overal ter wereld sterk maakte voor de mensenrechten.⁶¹

Eerder dat jaar had minister Van den Broek op verzoek van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken de Tweede Kamer een voortgangsnotitie aangeboden over de rechten van de mens in het buitenlands beleid. De minister verwees in deze notitie naar de mensenrechtennota uit 1979 en naar het Vademecum voor de mensenrechten dat in het voorjaar van 1987 verschenen was. In de notitie werden nogmaals de globale doelstellingen van het mensenrechtenbeleid vastgelegd: toezien op het tot stand komen van internationale normen en daarnaast zorgen voor de naleving ervan. Behalve de diverse internationale fora waarin mensenrechten aan de kaak gesteld konden worden, noemde de minister de mogelijkheid binnen de bilaterale relaties de kwestie op de agenda te zetten.⁶²

Voor de relatie tussen economische betrekkingen en mensenrechten in het algemeen verwees minister Van den Broek naar de nota uit 1979; het standpunt met betrekking tot die problematiek bleef bijna tien jaar later ongewijzigd. Vaste criteria om te bepalen welke prioriteit mensenrechten krijgen in relatie tot andere doelstellingen van het buitenlandse beleid wilde hij in elk geval niet opstellen. Daarnaast stond in de voortgangsnotitie dat altijd gestreefd moest worden naar een consistent beleid, doch dat de Nederlandse reactie op mensenrechtenschendingen per land kon verschillen. Elke staat en elke schending vereiste een eigen aanpak. Bovendien wilde Nederland zijn reactie afstemmen op die van de Europese partners. Ook nadat er in oktober Kamervragen werden gesteld over de mogelijkheid vaste criteria op te stellen voor de rol die mensenrechten in het buitenlands beleid dienden te vervullen, bleef de minister bij zijn oude standpunt. Het was volgens Van den Broek niet vast te leggen wanneer mensenrechten voorrang kregen op andere beleidsdoelstellingen en hiervoor waren dus ook geen richtlijnen op te stellen.⁶³ In december 1981 was al een gelijksoortige discussie gevoerd en had PvdA-kamerlid van der Hek opgeroepen vaste regels en voorwaarden te hanteren om de consistentie van het beleid met betrekking tot de mensenrechten te bevorderen. Ook toen gaf de betreffende bewindsman geen gehoor aan het

61 Buitenlandse Zaken, 'Vaststelling begroting van de uitgaven en ontvangsten', Memorie van Toelichting 20 800 Hfdst. V nr. 2 (1987- 1988) 26 – 27 en 56.

62 Buitenlandse Zaken, Voortgangsnotitie rechten van de mens in het buitenlands beleid 19 700 Hfdst. V nr. 125 (20 augustus 1987) 2 – 3.

63 Commissie voor Buitenlandse Zaken, 'Lijst van vragen', Handelingen Tweede Kamer 20 200 Hfdst. V nr. 14 (1 oktober 1987) 7. Buitenlandse Zaken, 'Antwoorden van de minister', Nota naar aanleiding van het verslag 20 200 Hfdst. V nr. 23 (29 oktober 1987) 13.

verzoek.⁶⁴

De handel met China leverde echter weinig gewetensbezwaren op in het parlement. De intensivering van de economische relatie met China juichte de Kamer zelfs toe. Dit gold echter niet voor de wapenhandel. Nederland stelde zich terughoudend op waar het aankwam op de export van militaire goederen. Bovendien was er begin jaren tachtig de kwestie met Taiwan en onderzeeboten geweest, die aantoonde hoe gevoelig de handel in militair materieel lag en hoe gemakkelijk internationale relaties hierdoor beschadigd raakten. Ook humanitaire overwegingen speelden een rol in de verschillende discussies omtrent de kwestie. Al in 1979 besprak men in de Tweede Kamer de nieuwe openheid van China naar het Westen toe en hoe Nederland hiermee diende om te gaan. Onder meer Kamerlid Joep Mommersteeg (KVP) pleitte voor terughoudendheid ten aanzien van wapenleveranties aan China. Daarnaast maakten verschillende parlementariërs zich zorgen om een mogelijke escalatie tussen China en de Sovjet Unie, de twee grote rode mogendheden. De Koude Oorlog was een reden om voorzichtigheid met betrekking tot de wapenhandel te propageren.

In latere Kamerdebatten kwamen wederom de dilemma's ter sprake die wapenleveranties konden opleveren. In één van die discussies zette minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek uiteen dat het voornamelijk van belang was dat het geleverde materieel geenszins bijdroeg aan de schendingen van mensenrechten. Militaire goederen leveren aan een 'fout' regime vormde dus pas een probleem als dat 'foute' bewind de goederen tegen de eigen bevolking gebruikte. Dezelfde redentatie staat eveneens in de mensenrechtennota.⁶⁵

Op het gebied van de ontwikkelingssamenwerking liep de regering tegen een zelfde soort dilemma aan: moest Nederland hulp geven aan landen met een onderdrukkend regime? Ook hier bood de mensenrechtennota uitkomst. Daarin stond vastgelegd dat één van de doelstellingen van het ontwikkelingsbeleid het bevorderen van mensenrechten was. Wanneer de ontwikkelingshulp direct of indirect bijdroeg aan de schendingen die het bewind pleegde kon deze in uiterste gevallen opgeschort worden. Het leveren van hulp aan foute regimes was geen probleem, zolang deze de bevolking maar ten goede kwam. Het was niet de bedoeling dat ontwikkelingshulp werd ingezet als middel om regimes te straffen of te belonen voor bepaald gedrag. "Hulpverlening dient gericht te zijn op de behoeften van de mensen en niet op het gedrag van regeringen", aldus de 35e

64 Buitenlandse Zaken, Voortgangsnotitie rechten van de mens 19 700 nr. 125 (20 augustus 1987) 6 en 8. Van der Hek, 'Handelspolitiek', Handelingen Tweede Kamer (14 december 1981) 22.

65 Minister van den Broek, 'Onderzeeboten', Handelingen Tweede Kamer (18 december 1986) 2231 – 2232. 'De rechten van de mens', 104.

beleidsconclusie van de mensenrechtennota.⁶⁶

Ten slotte diende Nederland eveneens met zijn Europese partners en andere gelijkgestemde landen rekening te houden. De nota bestempelde actie in multilateraal verband als meest effectieve methode en dan met name binnen Europa of de Verenigde Naties.⁶⁷ In de bespreking van de begroting voor 1983 benadrukte Kamerlid Hans de Boer (CDA) in een motie het belang van de VN als stimulator van mensenrechten wereldwijd en bewaker van wereldvrede en stabiliteit. In dezelfde discussie kwam het probleem van consistentie ter sprake en ook de moeilijkheid voor een klein landje als Nederland een eigen mensenrechtenbeleid te volgen. Vooral de linkse oppositie hekelde de afhankelijkheid van grote machten als de Verenigde Staten en het strategische Koude Oorlogsdenken dat het Nederlandse beleid volgens hen domineerde. Cathy Ubels-Veen van de EVP (later GroenLinks) pleitte er voor het bestrijden van armoede en onrecht in de wereld altijd boven de economische eigen belangen te stellen, zelfs als dat inhield dat Nederland in een dergelijk geval een solistische koers moest varen. In deze bespreking kwam de mensenrechtensituatie in China overigens niet aan de orde.⁶⁸

In 1988 was de relatie tussen Nederland en China nog altijd sterk. Het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer rapporteerde aan de Tweede Kamer over het bezoek aan China en de gesloten verdragen naar aanleiding daarvan. De minister noemde het een geslaagde missie. Ook op andere terreinen was Nederland samenwerkingsverbanden aangegaan. Er bestonden diverse uitwisselingsprojecten, onder meer op het gebied van cultuur, wetenschap en onderwijs.⁶⁹ Kortom, er was geen vuiltje aan de lucht. China leek zich almaar verder te openen naar het Westen en de betrekkingen bleven zich intensiveren.

Het leek of niemand in Nederland aan zag komen dat het ook de andere kant op kon gaan met China en de wereld verblind was door de sociaal-economische modernisering die het land van de gele draak doormaakte. *Amnesty International* beschrijft in het boekje *Labyrint der onderdrukking* hoe er als het ware twee China's bestonden: een moderne en ontwikkelde versie en een arme en achtergestelde boerenvariant. Naast alle positieve ontwikkelingen op het terrein van de

66 Buitenlandse Zaken, *De rechten van de mens*, 106 – 107.

67 Ibidem, 102.

68 Diverse Kamerleden, 'Vergadering Buitenlandse Zaken', *Handelingen Tweede Kamer* (18 januari 1983) 1573 – 1598.

69 Minister van VROM Nijpels, 'Verslag van bezoek China', *Handelingen Tweede Kamer* 20 998 nr. 1 (18 januari 1989). Commissie voor Buitenlandse Zaken, 'Lijst van vragen', *Handelingen Tweede Kamer* 20 200 Hfdst. V nr. 23 (15 oktober 1987) 2 en 8 – 9. Buitenlandse Zaken, 'Antwoorden van de minister', *Handelingen Tweede Kamer* (17 november 1987) 4 en 14.

economie vonden er politieke campagnes plaats om bepaalde ideeën en trends te onderdrukken. Er waren in China geen onafhankelijke vakbonden aanwezig, er bestond geen gedegen en eerlijke rechtsgang en er heerste censuur. Zeker in vergelijking met de economische ontwikkeling en de vrijheden op dat vlak viel op hoezeer de burgerrechten en politieke rechten achterbleven.⁷⁰

Toch was de Nederlandse politiek redelijk positief over de toekomst van China. Er ontstond eind jaren zeventig wel degelijk aandacht voor de mensenrechten in China, maar betrouwbare informatie was schaars en andere belangen prevaleerden. Organisaties als *Human Rights Watch* en *Amnesty International* kaartten al ver voor juni 1989 de misstanden in China aan, maar werden niet gehoord of genegeerd.⁷¹ Het Westen verwelkomde China toch vooral als nieuwe handelspartner en het land werd voor velen een exotische toeristische bestemming.

Dit positieve beeld bestond niet alleen in de politiek. Ook het Nederlandse volk volgde nieuwsgierig de ontwikkelingen in China. De Teleac-cursus *Ni Hao* uit 1986, over de Chinese taal en cultuur, trok wekelijks ongeveer één miljoen kijkers.⁷² Daarnaast besteedden diverse (wetenschappelijke) tijdschriften aandacht aan de Aziatische macht. In het kwartaalblad van tijdschrift *China nu!*, uitgegeven door Vriendschapsvereniging Nederland – China, werden naast kritische noten met betrekking tot de toestand in Tibet of de situatie waarin politieke dissidenten zich bevonden toch vooral stukken geschreven over de prachtige Chinese natuur, de betrekkingen met de Sovjet Unie, de Chinese literatuur of het toegenomen toerisme. Ondanks een aantal misstanden ging het met China over het algemeen de goede kant op.⁷³

Internationale Spectator, tijdschrift voor de Internationale betrekkingen van Clingendael, wijdde in mei 1988 een nummer speciaal aan China. Toonaangevende sinologen en andere wetenschappers en journalisten droegen stukken aan waarin kritisch werd geschreven over de toestand van de burgerlijke en politieke vrijheden in China, maar waarin wel een zeker optimisme doorschemerde. Gastredacteur Michel Korzec besteedde in zijn bijdrage aandacht aan de mate van democratisering in China. Er waren volgens hem steeds vaker andere geluiden te horen en er leek zelfs ruimte te ontstaan voor tegengeluiden. Hij wees er eveneens op dat een daadwerkelijk controlerend orgaan, zoals het parlement in Nederland, nog ver weg was, in zijn eigen woorden: “toekomstmuziek”. Die betiteling impliceerde overigens wel dat er in zijn optiek na enige tijd ook

70 Amnesty, *Het labyrint der onderdrukking*, 98 – 105.

71 Amnesty, *Een zwarte zon* (1989) en Human Rights Watch, *Worldreport 1989* (www.hrw.org/en/node/79288)

72 Teleac, 'Ni Hao. Chinese taal en cultuur' (1986). De eerste aflevering is te bekijken op:

<http://geschiedenis.vpro.nl/dossiers/24214974/>

73 *China nu!* 1 t/m 4 (1988) en *Cina nu!* 1 en 2 (1989).

in China een scheiding der machten zou zijn.⁷⁴

Journalist Caroline Straathof schreef in hetzelfde blad over de pers in China. Ondanks de censuur en het gebrek aan vrije meningsuiting had de Chinese burger nog nooit zoveel informatie tot zijn beschikking gehad als op dat moment. Straathof eindigde haar stuk dan ook met de boodschap dat het in China de goede kant op ging en dat hervormingen voor de pers volgens haar niet lang meer op zich zouden laten wachten.⁷⁵

Uiteraard vormen bovenstaande voorbeelden slechts een kleine greep uit alle berichten die eind jaren tachtig in de media verschenen. Toch illustreren de voorbeelden voor een deel de populariteit van China en het optimisme over de toekomst van het land. Het neerslaan van de Democratische Beweging in de nacht van 3 op 4 juni 1989 in Beijing kwam voor velen dan ook als een donderslag bij heldere hemel.

74 Wouter Korzec, 'Democratisering: een tussenstand', *Internationale Spectator* 5 (1988) 288 – 289.

75 Caroline Straathof, 'Pers en censuur in China', *Internationale Spectator* 5 (1988) 315 – 316 en 319.

3. Tiananmen

3.1 De Tiananmen-protesten

Wat op 16 april 1989 begon als een herdenking voor hervormer Hu Yaobang in Beijing mondde uit in massale protesten verspreid over verschillende steden. In eerste instantie demonstreerden voornamelijk studenten maar al gauw ontvingen zij steun van andere groepen, waaronder journalisten en arbeiders. De studenten boycotten colleges, demonstranten gingen in hongerstaking en er ontstonden complete kampementen op het Tiananmen-plein. In 1986 waren de studenten ook al de straat op gegaan en de onvrede uit die tijd was nog altijd aanwezig. Drie jaar later was er bij andere lagen van de bevolking eveneens onrust ontstaan als gevolg van de inflatie en de werkeloosheid. Bovendien verlangden de studenten ditmaal niet alleen verbeteringen voor zichzelf, maar stelden zij tevens het nepotisme en de corruptie aan de kaak en eisten ze vrijheid van meningsuiting en expressie. In mei telde Beijing één miljoen demonstranten. Vlak daarna kondigde de regering de staat van beleg af en in juni besloot de overheid op drastische wijze in te grijpen.⁷⁶

China's leiders bleken niet bereid de bevolking te geven waar zij om vroeg. De angst voor politieke chaos en instabiliteit was groot, onder meer vanwege de onrust die op dat moment gaande was in Oost-Europa. De partijtop vreesde dat democratisering het einde van de eigen macht zou betekenen. Bovendien werden collectieve rechten zoals het recht op bestaan en economische ontwikkeling van veel groter belang geacht dan zaken als vrije expressie en eerlijke verkiezingen. Deng had altijd beweerd dat het mogelijk was de Chinese economie te moderniseren en kapitalistische elementen te implementeren, zonder consequenties voor het autoritaire politieke systeem. Hij leek hierin ongelijk te krijgen.⁷⁷

In de nacht van 3 op 4 juni stuurde Deng het Volksbevrijdingsleger op de demonstranten af. Het Plein van de Hemelse Vrede en de omringende straten werden op hardhandige wijze ontruimd met honderden doden als gevolg. De onrust was te massaal geweest en de protesten te breed gedragen. De angst voor een totale opstand was groot en na een impasse van twee weken gaven de machthebbers het sein om in te grijpen. Die impasse bleek later niet de schuld van de politiek alleen te zijn geweest. Richard Baum wijst er in zijn boek op dat de studenten onderling verdeeld waren en dat zij zich bovendien niet actief inzetten om samen met de arbeiders en andere sympathisanten een

⁷⁶ Amnesty, *Een zwarte zon*, 42 – 45. Baum, *Burying Mao*, 247 – 249. Keith Schoppa, *Revolution and its past*, 382 – 383.

⁷⁷ Baum, *Burying Mao*, 19.

verenigd front te vormen. Anderzijds waren er in de samenleving ook groepen, waaronder de boeren, die gebaat waren bij terugkeer van de rust en de oude situatie wilden behouden. De boerenbevolking had sterk geprofiteerd van de nieuwe koers die was gevaren onder het bewind van Deng en vreesde de gevolgen van wanorde en destabilisatie. Ook het leger en de politie bleven de politieke autoriteiten trouw en zij deden wat hen gevraagd werd. Dit alles droeg bij aan het succes van het regime in het bewerkstelligen van de ondergang van de Democratische Beweging.⁷⁸

De Chinese autoriteiten grepen niet alleen die nacht hard in, de periode die volgde werd eveneens gekenmerkt door prosecuties, vervolgingen en executies. Volgens *Amnesty International* waren er 12 juni al meer dan zevenhonderd mensen gevangen gezet en duurde deze golf van arrestaties voort tot in juli. Het rapport van *Human Rights Watch* dat aan het einde van 1989 verscheen, stelde het dodental op duizend en het aantal arrestanten op meer dan tienduizend. De aanhoudingen gingen niet alleen die zomer, maar tevens de rest van het jaar door. De Chinese autoriteiten riepen op alle zogenaamde 'contrarevolutionaire elementen' aan te geven. Met andere woorden: mensen die hadden deelgenomen aan de protesten. Bovendien was het officiële regeringsstandpunt dat er bij het neerslaan van de 'contrarevolutionaire opstand' slechts een paar criminelen waren omgekomen, terwijl het Volksbevrijdingsleger bij het ingrijpen zware verliezen had geleden. Het propaganda-apparaat draaide dus op volle toeren.⁷⁹

2. Man probeert tanks tegen te houden

De internationale gemeenschap liet zich echter niet om de tuin leiden. De hele wereld had in de eigen huiskamer de beelden op televisie gezien van Chinese demonstranten en vervolgens ook de beelden van de tanks die op dezelfde vreedzame betogers inreden en een bloedbad aanrichtten in de straten van Beijing. Bovenstaande foto van een man die weigerde te wijken voor de tanks van het Volksbevrijdingsleger werd een symbool van het vreedzame verzet en het geweld dat hier een einde

⁷⁸ Ibidem, 19-20.

⁷⁹ Amnesty, *Een zwarte zon*, 45 – 50 en 61. Human Rights Watch, *World Report 1989*.

aan maakte.⁸⁰ De publieke verontwaardiging was groot en een stevige reactie en veroordeling vanuit de politiek was onontkoombaar. Zoals Kamerlid Relus Ter Beek (PvdA) het op 6 juni verwoordde: “De moedige strijd van de Chinese studenten (...) en de schreeuw om meer vrijheid en democratie worden met bloedig geweld gesmoord. Op zo'n moment mag de wereld en zeker de beschaafde wereld niet zwijgen.”⁸¹ Hij vroeg dan ook om een reactie van de minister van Buitenlandse Zaken op het gebeurde en de geplande maatregelen tegen China. Dat antwoord kreeg hij de volgende dag toen de Kamer debatteerde over de kwestie.

3.2 De Nederlandse reactie op Tiananmen

Op 7 juni sprak minister Van den Broek de Tweede Kamer met de volgende woorden toe: “Er voltrekt zich een drama in China dat wij enige tijd geleden nog niet voor mogelijk hadden gehouden.”⁸² Vervolgens deed hij verslag van het Europees overleg van de dag ervoor en zette hij de gezamenlijke reactie uiteen. De officiële verklaring was de ochtend van de 7e juni al aan de Kamer verzonden. De minister beschreef de geschoktheid die heerste bij hem en zijn Europese collegae en dat zij het Chinese optreden sterk veroordeelden. Het feit dat de afgelopen jaren de betrekkingen met China versterkt waren en het land een positieve ontwikkeling leek door te maken versterkten die reactie nog eens. Alle hoop en optimisme waren in één klap verdwenen.

Het bleef echter niet bij woorden; Nederland nam een aantal maatregelen, de meeste in samenwerking met de Europese partners (de Twaalf) en de betrekkingen met China werden op een laag pitje gezet. Op cultureel, diplomatiek en economisch vlak, maar ook op het gebied van ontwikkelingssamenwerking bevroor Nederland de relatie met China. De regering startte voorlopig geen nieuwe projecten. Daarnaast riep de Europese Gemeenschap op het geweld te staken en op vreedzame wijze het conflict te beslechten. “Continuing repressive actions, in violation of universally recognized human rights principles, will greatly prejudice China's international standing and compromise the reform and open-door policies which the European Community and its member States have actively supported.”⁸³

Op dat moment wilde minister Van den Broek geen verdergaande maatregelen nemen. De

80 De foto staat onder meer op: http://en.wikipedia.org/wiki/Tiananmen_Square_protests_of_1989 en is gemaakt door fotograaf Jeff Widener. Op 5 juni 1989 maakte Widener deze foto met daarop de zogenaamde 'Tankman'.

81 Ter Beek, 'Stemmingen', *Handelingen Tweede Kamer* (6 juni 1989) 6308.

82 Minister van den Broek en diverse Kamerleden, 'De gebeurtenissen in China', *Handelingen Tweede Kamer* (7 juni 1989) 6326 – 6335.

83 Buitenlandse Zaken, *De situatie in China* 21 174 (7 juni 1989) nr. 1.

situatie in China was chaotisch en onduidelijk en er leek binnen het leger en de partijtop verdeeldheid te heersen. Het belang dat de minister aan de aanwezigheid van de Nederlandse ambassadeur in Beijing hechtte was groot en de bewindsman wilde dan ook het verdere verloop van de gebeurtenissen afwachten en niet op voorhand al de betrekkingen met China compleet verbreken. Volgens Van den Broek kon juist het onderhouden van contact, ook al vond dat plaats op een laag niveau, de hervormers helpen en het handelen van de conservatieven bemoeilijken. Bovendien diende de ambassadeur als aanspreekpunt voor Nederlanders in China en kon hij de Nederlandse regering van informatie voorzien. Waarschijnlijk was isolement juist wat de onderdrukkers prefereerden, dan werd rapporteren over de situatie in Beijing immers onmogelijk en kon het regime ongestraft weggelaten worden met mensenrechtenschendingen.⁸⁴

Wat het nemen van concrete maatregelen aanging, was de minister eveneens terughoudend. Vanwege de onrust in de samenleving en de verdeeldheid binnen de partijtop in China had het zijns inziens geen nut verder te gaan dan het maken van een pas op de plaats. Ook in dit geval wilde Van den Broek de uitkomst van de politieke ontwikkelingen in China afwachten. Daarnaast wees hij op de nationale trots van het Chinese volk die gekrenkt kon worden bij al te intensieve bemoeienis.⁸⁵

Niet iedereen in de Tweede Kamer was het met deze strategie eens. Vooral het besluit de ambassadeur niet terug te trekken leverde veel debat en verontwaardiging op. Zowel Ter Beek (PvdA), Ria Beckers-de Bruijn (PPR) en Meindert Leerling (RPF) vroegen om concreter maatregelen en laatstgenoemde stelde voor de ambassadeur tijdelijk terug te trekken, liefst in samenspraak met de Europese partnerlanden. Ook bij de overige sprekers kwam de onvrede over de in hun ogen magere stappen naar voren. De Twaalf hadden besloten alle betrekkingen tijdelijk te bevriezen, maar krachtige maatregelen, zoals gemeenschappelijke Europese sancties was wat veel Kamerleden wensten. CDA, VVD en D66 sloten zich aan bij de overweging van de minister eerst de politieke ontwikkelingen in China af te wachten. Zij wilden pas na stabilisatie van de situatie in China eventuele vervolgstappen overdenken en ook zij zagen de ambassadeur als belangrijk waarnemer en vertegenwoordiger. Juist door zijn aanwezigheid in Beijing kon de Nederlandse verontwaardiging over de gang van zaken overgebracht worden.⁸⁶

Het officiële beleid liep dus in de pas met dat van de andere Europese landen. Er was een

84 Minister van den Broek, 'De gebeurtenissen in China', Handelingen Tweede Kamer (7 juni 1989) 6327 – 6329 en 6333 – 6335.

85 Ibidem, 6333 – 6335.

86 Diverse Kamerleden, 'De gebeurtenissen in China', Handelingen Tweede Kamer (7 juni 1989) 6329 – 6333.

gemeenschappelijke verklaring uitgegeven en de Twaalf schortten allen de betrekkingen op. Wel betreunde de minister van Buitenlandse Zaken het feit dat er geen gezamenlijk wapenembargo werd uitgevaardigd. Nederland besloot in ieder geval geen vergunningen te verlenen voor het exporteren van militair materieel naar China. Later die maand zou er alsnog een Europees embargo komen. De Verenigde Staten hadden eenzelfde maatregel al genomen en de levering van militaire goederen aan China gestopt. Daarnaast verleende de VS Chinese studenten in Amerika een extra visum als zij dat wilden en stelde de VS leningen aan China voorlopig uit.⁸⁷

Op het terrein van de ontwikkelingssamenwerking met China had Nederland besloten voorlopig geen nieuwe initiatieven te nemen. Reeds gestarte projecten waarbij bepaalde verplichtingen waren aangegaan en die niet direct met de overheid overeengekomen waren konden gewoon afgerond worden. Het was vooral belangrijk dat het regime niet werd gesteund en dat hulp op geen enkele wijze bijdroeg aan de schendingen van de mensenrechten. Andere maatregelen van financiële aard liet de minister aan de marktwerking over. Van den Broek wilde ontwikkelingshulp, leningen en andere regelingen van economische aard liever niet politiseren. De onvoorspelbare situatie in China was volgens hem afdoende om een stilval van het economische verkeer te veroorzaken. Volgens diezelfde redenering hoefde de overheid dus de garantie op exportkredieten niet stop te zetten, aangezien het bedrijfsleven daar niet om zou vragen zolang de situatie in China instabiel was.⁸⁸

De geschoktheid en ontzetting waren niet alleen in de politiek groot. De redactie van het tijdschrift *China nu!*, dat de jaren ervoor zo positief bericht had over de diverse aspecten van het Chinese leven, uitte in het voorjaarsnummer van 1989 diens verbijstering en ongeloof. In hetzelfde nummer werd uitgebreid verslag gedaan van de gebeurtenissen in Beijing en het nummer erna besteedde ruime aandacht aan de achtergrond en bevatte een analyse van het Tiananmen-drama. Sinoloog Tony Saich beschreef in zijn bijdrage aan het najaarsnummer hoe hij zich vergist had in de openheid en vooruitgang van China en dat hij niet de enige was die deze inschattingfout had gemaakt. Op 24 juni was er al een interview met Saich in *Vrij Nederland* verschenen waarin hij zich in gelijke bewoordingen had geuit. Hij was in Beijing ten tijde van de demonstraties en had het harde ingrijpen totaal niet verwacht. Evenals zoveel andere sinologen had hij zich verkeken op het regime en het werkelijke China niet gezien.

Het bericht in *De Groene Amsterdammer* dat nu ook de laatste linkse illusie ten onder was

⁸⁷ Human Rights Watch, Worldreport 1989.

⁸⁸ Minister van den Broek, 'De gebeurtenissen in China', Handelingen Tweede Kamer (7 juni 1989), 6334 – 6335.

gegaan sloot enigszins aan bij de verbijstering. Hoe positief de ontwikkelingen in China ook leken, auteur Hans Schoots meende dat men de laatste hoop op een vreedzaam socialistische systeem na 4 juni toch echt moest laten varen. Het China van Deng Xiaoping had weliswaar economische hervormingen ondergaan die onder Mao ondenkbaar waren geweest, maar de politieke machtsstructuur bleef ongewijzigd. Op 4 juni had de hele wereld kunnen zien tot welke daden de oude machthebbers in staat waren.⁸⁹

Terug naar de politiek. Na het eerste Kamerdebat op 7 juni volgden nog meer discussies waarbij de kwestie van het wel of niet terugroepen van de ambassadeur telkens terugkeerde, evenals het stopzetten van de ontwikkelingshulp en sterkere economische maatregelen. Aangezien de media en NGO's bleven berichten over arrestaties, executies en andere uitingen van repressie maakten veel Kamerleden zich zorgen. Toch bleef de minister bij het standpunt dat men juist door de banden intact te laten de hervormingsgezinde krachten in China kon stimuleren.⁹⁰ Na overleg van de Europese Raad in Madrid op 26 en 27 juni werden de volgende concrete maatregelen genomen: de mensenrechtensituatie in China zou aan de orde worden gesteld in internationale fora; de visa van Chinese studenten in Europa mochten, indien gewenst, worden verlengd; de Chinese autoriteiten werd verzocht om onafhankelijke waarnemers bij processen en in gevangenschappen toe te laten; de militaire samenwerking werd opgeschort en een wapenembargo afgekondigd; nieuwe samenwerkingsprojecten werden uitgesteld en de lopende projecten gereduceerd; er werden geen nieuwe kredieten verleend en dit moest ook binnen de Wereldbank worden afgeraden.⁹¹

Op 28 juni sprak men in de Tweede Kamer over de voorstellen van de Raad. Minister Van den Broek sloot zich bij de meeste probleemloos aan. Wel stond hij wat huiverig ten opzichte van het politiseren van financiële instellingen als de Wereldbank. Anderzijds was de situatie in China dusdanig onzeker en instabiel dat een negatief advies voor het verstrekken van leningen en kredieten een logische stap was; de kans dat het geld goed terecht zou komen was klein. D66 en RPF vroegen in het debat overigens nogmaals om het terugroepen van de ambassadeur, wat de minister opnieuw en om dezelfde redenen weigerde.

Op het gebied van de verschillende samenwerkingsprojecten was het standpunt van

89 'Redactioneel commentaar', China Nu! 2 (1989) 2. Tony Saich, 'De tragische afloop van de Chinese lente', China nu! 3 (1989) 4 – 7. Igor Cornelissen, 'Interview Tony Saich', Vrij Nederland 21 (1989) 5. Hans Schoots, 'Westerse welvaartskinderen en de grondslagen van het leninisme', De Groene Amsterdammer 21 (1989) 6.

90 Minister van den Broek en diverse Kamerleden, 'Vragen en antwoorden over de toestand in China', Handelingen Tweede Kamer (14 juni 1989) 6405 – 6407.

91 Minister van den Broek, 'Europese Raad Madrid 26-27 juni 1989', Handelingen Tweede Kamer 21 203 nr. 1 (28 juni 1989).

Buitenlandse Zaken eveneens ongewijzigd. De lopende projecten werden wegens contractuele verplichtingen en andere praktische overwegingen niet stopgezet. Het betrof niet alleen de plannen van ontwikkelingssamenwerking, maar eveneens onderwijsprogramma's of managementprojecten. Indien de situatie in China niet veranderde zouden de bestaande projecten niet verlengd worden. Nieuwe programma's werden überhaupt niet gestart.⁹²

In haar reactie op de mensenrechtenschendingen in China volgde de Nederlandse regering een aantal principes zoals vastgelegd in de diverse documenten met betrekking tot de rechten van de mens in het buitenlands beleid. In de beleidsconclusies van de mensenrechtennota uit 1979 staan verschillende punten opgesteld die het ministerie van Buitenlandse Zaken in acht moet nemen bij het formuleren van het mensenrechtenbeleid.⁹³ Zo wordt in de tweede conclusie benadrukt dat het ministerie de andere doelstellingen van het beleid niet uit het oog moet verliezen; de mensenrechten gaan niet voor alles. Schendingen moeten voor zover mogelijk worden tegengegaan en zaken die hieraan kunnen bijdragen dient de overheid op te schorten, aldus het dertiende punt in de conclusie van de nota.

In het specifieke geval van China werd vlak na het drama van juni 1989 hoge prioriteit gegeven aan de mensenrechten aldaar, zonder dat de regering de eigen belangen uit het oog verloor. Eén van die belangen was tenslotte het onderhouden van goede relaties met China. Nederland moest dus voorzichtig te werk gaan en zijn afkeuring laten blijken zonder de banden met China al te zeer te beschadigen. De regering zette de samenwerkingsprojecten die zich richtten op de bevolking voort en ondernam geen economische sancties, op de levering van militair materieel na. Algemene sancties konden de Chinese bevolking financiële schade berokkenen, dus stelde Nederland geen handelsverbod in. Het leveren van militaire goederen kwam het regime en niet de bevolking ten goede en daarom werd besloten tot een wapenembargo. De mensenrechtennota benadrukte bovendien het belang van zorgvuldigheid en terughoudendheid omtrent wapenleveranties en riep tegelijkertijd op economische sancties pas als uiterste maatregel toe te passen. Het feit dat de maatregelen met betrekking tot het militaire handelsverkeer ook door de Europese partners en de Verenigde Staten gehanteerd werden, droeg bij aan de effectiviteit ervan. Bovendien was het in overeenstemming met het Nederlandse standpunt dat multilateraal handelen de voorkeur kreeg.

92 Minister van den Broek en diverse Kamerleden, 'Europese Raad', Handelingen Tweede Kamer (28 juni 1989) 6735 – 6755.

93 Buitenlandse Zaken, De rechten van de mens, 100 – 107. Voor de gehele vergelijking tussen theorie en praktijk van het Nederlandse beleid is gebruik gemaakt van de beleidsconclusies uit de nota.

Het belang van gemeenschappelijke maatregelen werd in het zeventiende punt aangestipt. In de kwestie Tiananmen heeft Nederland zich hieraan gehouden en niet alleen met betrekking tot de maatregelen op militair terrein. De diverse Europese fora kwamen meerdere malen bijeen om de te volgen strategie ten aanzien van China te bepalen. De Europese Twaalf gaven een gezamenlijke verklaring uit en Nederland volgde het beleid van zijn partners.

Op het gebied van de ontwikkelingssamenwerking keek de Nederlandse regering zorgvuldig of het hulpgeld bij de juiste groep terecht kwam en besloot voorlopig geen nieuwe projecten te starten in China. De hulp werd echter niet opgeschort. De mensenrechtennota noemde dit wel als mogelijke maatregel en in de Tweede Kamer is gesproken over de optie de hulp gelden stop te zetten. Toch koos de regering ervoor dit drukmiddel onbenut te laten en ontwikkelingshulp gescheiden te houden van politieke kwesties.⁹⁴

De Nederlandse regering hield zich dus braaf aan de beleidsconclusies van de mensenrechtennota. Wel had de politiek op bepaalde punten meer mogelijkheden tot zijn beschikking om harder op te treden en krachtiger maatregelen te nemen, maar besloot de regering dat ondanks protesten uit de Tweede Kamer niet te doen.

94 Diverse Kamerleden, 'Nota Ontwikkelingssamenwerking', Handelingen Tweede Kamer (23 januari 1990) 1430, 1438 en 1462.

4. Het herstel

Hoe groot de ontzetting en afkeuring ook was geweest, na verloop van tijd verdwenen China en de mensenrechten naar de achtergrond en kregen andere belangen en landen prioriteit in het Nederlandse buitenlands beleid. De betrekkingen met China herstelden zich vrij rap na het gebeurde alweer; in oktober 1990 normaliseerde de Europese Raad formeel de relatie met China. Waarom zo snel en waarom juist toen?

4.1 Reden van het herstel

In 1990 zocht het Westen voorzichtig toenadering tot China. In januari was de staat van beleg opgeheven, overigens niet in Tibet, en vanaf dat moment herstelde het Westen langzaam maar zeker de relaties met China. Eerst op het economische vlak en na de zomer eveneens op politiek en diplomatiek niveau. De Europese Gemeenschap hief in oktober 1990 de sancties tegen China op, maar het wapenembargo bleef in stand. Het is niet meer dan logisch dat verstoorde betrekkingen op een dag weer hersteld worden, maar wat in het geval van China voor verontwaardiging zorgde in de Tweede Kamer was dat de mensenrechtensituatie niet verbeterd was. Er reden weliswaar geen tanks meer door de straten van Beijing, maar veel mensen zaten nog altijd vast wegens hun aanwezigheid op het Tiananmen-plein in het voorjaar van 1989. De kans op een eerlijk proces en een proportionele straf voor die mensen was nihil. Er heerste nog altijd een repressief klimaat in China, dus waarom werden de banden dan toch weer aangehaald?

Ten eerste was de wereld snel na het drama in Beijing afgeleid door andere opzienbarende gebeurtenissen. Gorbatsjov's politiek van *glasnost* en *perestrojka* had vergaande gevolgen, in november 1989 viel de Berlijnse muur en Oost-Europa bevrijdde zich van het communistische juk. De Koude Oorlog liep ten einde. Deze ontwikkelingen hielden de Westerse gemoederen flink bezig en in die situatie kon China gemakkelijk naar de achtergrond verdwijnen. Tegelijkertijd hield de Chinese regering zich gedeisd en namen zij een coöperatieve houding aan op de juiste momenten. Daarnaast probeerden de Chinese autoriteiten met documenten als *The white paper on human rights* een verklaring en rechtvaardiging voor het eigen handelen te geven en de mensenrechten als een interne aangelegenheid te kwalificeren.

De Amerikaanse president George W. Bush was voorstander van het behouden van de goede relatie met China. In het jaarlijkse wereldrapport van *Human Rights Watch* bekritiseerde de

mensenrechtenorganisatie de tamme houding van de VS ten opzichte van China. De NGO bestempelde de stappen die de VS had ondernomen na Tiananmen als zeer mager. Daarnaast stond in het rapport dat veel maatregelen slecht werden nageleefd. In december 1989 hadden een aantal hoge Amerikaanse regeringsfunctionarissen Beijing bezocht en dit bleek in juli in het geheim ook al te zijn gebeurd.⁹⁵ Auteur David Lampton schrijft in zijn boek eveneens over deze ontwikkeling. Het onbegrip bij het Amerikaanse volk en het Congres over het softe optreden van de president ten aanzien van China was groot. Volgens Lampton probeerde Bush echter een manier te vinden om zijn onvrede over de mensenrechtensituatie in China te uiten zonder de banden compleet te verstoren. De president was een voorstander van stille diplomatie en wilde schendingen van mensenrechten niet openlijk aankaarten. Daarnaast geloofde hij dat juist het stimuleren van sociaal-economische ontwikkelingen en het onderhouden van contacten de mensenrechten in China ten goede zou komen.⁹⁶

De Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek geloofde net als president Bush in de effectiviteit van een positieve benadering van China. Bovendien volgde hij ook op andere terreinen dezelfde lijn als de VS en was hij groot pleitbezorger van een intensieve samenwerking met de Amerikanen. De minister was ervan overtuigd dat een klein land als Nederland alleen zo nog enige invloed kon uitoefenen. Van den Broek hanteerde een pragmatische aanpak en er was weinig ruimte voor moralisme in zijn beleid. Mensenrechten leek hij vooral als politiek middel te beschouwen en hij nam liever geen onnodige risico's op dat terrein. Volgens Paul Rusman zag de minister voor Nederland een terughoudende rol weggelegd in de internationale arena, één zonder moralisme en met een 'brugfunctie' in plaats van de 'voorhoedefunctie' die Nederland in eerdere jaren had vervuld, of althans had willen vervullen. Duco Hellema beschreef hoe het Nederlandse buitenlands beleid in de periode 1977 – 1989 werd gekenmerkt door “conservatief pragmatisme”. Van den Broek was de tweede helft van die periode minister en zal dus voor een deel verantwoordelijk zijn geweest voor dat zakelijke beleid.⁹⁷

Een ander punt dat in ogenschouw moet worden genomen om het snelle herstel met China te

95 Human Rights Watch, World report 1989,

96 David Lampton, Same bed, different dreams. Managing US-China relations 1989-2000 (2001) 15, 27 en 370.

97 Duco Hellema, De buitenlandse politiek van Nederland (Utrecht 1995) 290, 296 en 319. Paul Rusman, 'De laatste Koude-Oorlogstrijder. Hans van den Broek (1982-1993)' in: Duco Hellema, Bert Zeeman en Bert van der Zwan red., De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw. Jaarboek voor de geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw ('s-Gravenhage 1999) 269 – 270, 277 – 278. In dit artikel worden de termen brug- en voorhoedefunctie gebruikt. Zie voor algemene informatie over Hans van den Broek: www.parlement.com

kunnen begrijpen was de toegenomen Europese samenwerking. Hierdoor kon Nederland nog moeilijker een eigen koers varen. De Nederlandse regering nam na Tiananmen de meeste maatregelen tegen China na Europees overleg en in collectief verband. Enerzijds was Nederland gebaat bij een geïntegreerd Europees buitenlands beleid, omdat het in zijn eentje weinig kon uithalen. Zeker met China als tegenstander kon een klein land als Nederland binnen een verenigd Europees blok veel meer bereiken dan wanneer het solo ten strijde trok. Anderzijds betekende een gemeenschappelijk beleid ook dat er een consensus bereikt moest worden tussen alle twaalf leden van de Europese Gemeenschap. In de praktijk moesten kleine landen zich alsnog schikken naar de wil van de sterken en drukten grootmachten als Frankrijk of Groot-Brittannië hun wensen door.

Niet alleen de internationalisering van de Nederlandse politiek speelde een rol bij de vermindering van de invloed van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Ook binnenlandse ontwikkelingen droegen hieraan bij. Ten eerste kreeg de minister-president meer te zeggen over de buitenlandse politiek en ten tweede overlapt diverse departementen elkaar op bepaalde terreinen. Het mensenrechtenbeleid kwam onder druk te staan door de belangen van Economische Zaken en werd tegelijkertijd beïnvloed door het ministerie van Ontwikkelingssamenwerking.⁹⁸ Daarnaast kregen de ministeries van Financiën en Economische Zaken meer zeggenschap over de bestemming van ontwikkelingsgeld en werd in de periode onder Lubbers op dat gebied een zakelijker beleid gevoerd. Eén van de doelstellingen van ontwikkelingshulp, zoals in 1979 vastgelegd in de mensenrechtennota, was het bevorderen van de rechten van de mens. Vanaf toen hanteerde het ministerie van Ontwikkelingssamenwerking de mensenrechtensituatie in een land als criterium om voor hulp in aanmerking te komen. Begin jaren tachtig kwam de nadruk te liggen op economische groei. De hulp gelden moesten niet alleen de groei van het ontwikkelingsland bevorderen, maar ook de Nederlandse economie ten goede komen. Kortom, niet alleen op het departement van minister Van den Broek was minder ruimte voor idealisme, ook bij andere ministeries en in andere landen was dit het geval.⁹⁹

Tot slot speelde de Eerste Golfoorlog een rol bij het herstel van de betrekkingen. Ten eerste leidde het conflict net als de ontwikkelingen in Oost-Europa de aandacht af van Beijing. Daarnaast stelde China zich meewerkend op binnen de Verenigde Naties en steunde het alle resoluties met betrekking tot de Golfcrisis, op één na. Dankzij die houding wist de VS een mandaat te

⁹⁸ Rusman, 'Laatste Koude-Oorlogstrijder', 269 en 277.

⁹⁹ Duco Hellema, Buitenlandse politiek van Nederland, 310 – 314. Jacques A. van Nederpelt, Een wereld apart: de uitsluiting van de derde wereld (Assen 2004) 241 – 244.

bemachtigen en kon Saddam Hoessein op legitieme wijze gestraft worden voor zijn inval in Koeweit van augustus 1990. Het Westen had de Chinese steun nodig in de VN Veiligheidsraad en tegelijkertijd hoopte China de betrekkingen met het Westen te herstellen. Beiden waren dus gebaat bij een normalisering van de relaties.

Van de twaalf VN resoluties steunde China alleen nummer 678 niet. Die resolutie legde vast dat alle middelen om de vrede en stabiliteit in Irak te herstellen geoorloofd waren. Uiteindelijk vielen de VS en zijn bondgenoten in januari 1991 Irak aan en begon operatie *Desert Storm*. In maart trokken de Westerse troepen zich alweer terug en kwam de oorlog ten einde. Mede vanwege de opstelling van de Chinese regering in de Golfcrisis haalde het Westen de banden met het land weer aan. Beijing steunde de VS en diens medestanders in de strijd tegen Saddam en in ruil sprak het Westen niet meer openlijk over de mensenrechtensituatie in China. Deze enigszins cynische ruilhandel paste uitstekend in het pragmatische en realistische beleid van politici als Bush en Van den Broek. Niet iedereen in de Nederlandse politiek deelde echter de opvattingen van de minister en het besluit de betrekkingen met China ter herstellen leverde veel verzet op vanuit de Tweede Kamer.¹⁰⁰

4.2 De Nederlandse reactie op het herstel

In 1990 normaliseerde Nederland stap voor stap de relatie met China. In januari verwees minister Van den Broek in een Kamerdebat nog stellig naar de maatregelen van de Twaalf en was het feit dat er nog altijd een repressief klimaat in China heerste voldoende om deze maatregelen in stand te houden. Toch ondernam Nederland datzelfde jaar stappen om de banden weer te herstellen. Dat ging echter niet zonder gevecht met het parlement.

Eind januari kwam de slechte mensenrechtensituatie in China tijdens verschillende debatten naar voren, onder meer bij een bespreking over ontwikkelingshulp. Een aantal Kamerleden vroeg zich af of de hulp niet aan strengere voorwaarden verbonden kon worden. Dick Tommel (D66) en Cor van Dis (SGP) vroegen de minister in hoeverre de mensenrechten waren meegewogen in de beslissing China ontwikkelingshulp te geven en of het geld niet beter aan andere landen besteed kon worden. Kamerlid Andrée van Es (GroenLinks) concludeerde zelfs dat de mensenrechten in China niet belangrijk waren voor de regering. In de memorie van toelichting werd geen woord aan Tiananmen gewijd en Van Es vreesde dat Europa de betrekkingen snel zou hervatten aangezien de

¹⁰⁰ Baehr, Castermans-Holleman, Grünfeld, *Human rights in the foreign policy of the Netherlands*, 165.

VS de hoge diplomatieke contacten alweer had hersteld. Deze vrees bleek niet geheel ongegrond.¹⁰¹

De volgende dag zette de Tweede Kamer de vergadering voort en minister van Ontwikkelingssamenwerking Jan Pronk reageerde op de opmerkingen van Tommel en Van Dis. Hij benadrukte dat armoedebestrijding en mensenrechten nauw samenhangen, maar dat het de taak is van Buitenlandse Zaken om specifieke schendingen te adresseren. Eventueel was er binnen de bilaterale ontwikkelingsrelatie met de hulpontvangende landen ruimte om de mensenrechtensituatie te bespreken. Wat betreft China wees de minister op het feit dat er geen nieuwe projecten werden gestart en dat de betrekkingen op dat vlak sinds Tiananmen op een laag pitje stonden. Wel wilde hij proberen de contacten met studenten en wetenschappers te herstellen. De minister ontkende echter het bestaan van een intensieve hulprelatie met China en zag dus ook de noodzaak niet in van een heroriëntatie op die relatie.¹⁰²

In mei besprak de Kamer opnieuw de discussie omtrent de ontwikkelingshulp naar China. Tijdens een vergadering van de vaste commissie voor ontwikkelingssamenwerking vroeg Van Dis zich af waarom het land geld van Nederland ontving, terwijl het een repressief beleid voerde.¹⁰³ De minister ging in zijn respons niet specifiek in op China, maar zette opvallend genoeg wel uiteen dat juist in autoritaire Aziatische regimes een ontwikkelingsbeleid gericht op onder meer armoedebestrijding, milieu en mensenrechten van groot belang was.

Uiteindelijk bouwde Nederland onder leiding van minister Pronk de hulprelatie met China weer op. Eigenlijk stond hij niet geheel achter dit besluit, maar hij moest toegeven aan de wil van het kabinet. In december 1990 besprak de minister de nieuwe plannen met de Kamer. Het ministerie van ontwikkelingssamenwerking maakte een voorzichtig begin met multilaterale hulpverlening en het leveren van technische bijstand.¹⁰⁴

In oktober normaliseerden de Europese lidstaten formeel de relatie met China. Op 9 oktober al uitte Leerling zijn onvrede en onbegrip over dit besluit, aangezien de Chinese regering de mensenrechten van haar burgers nog altijd schond. De volgende dag antwoordde premier Lubbers dat er wel degelijk verbeteringen waren in China op het terrein van de mensenrechten, doch dat “een bijstelling van het beleid van Nederland en de Europese partners ten aanzien van China niet zal

101 Tommel en Van Dis, 'Ontwikkelingssamenwerking', Handelingen Tweede Kamer (23 januari 1990) 1430, 1438

102 Minister Pronk, 'Ontwikkelingssamenwerking', Handelingen Tweede Kamer (24 januari 1990) 1523 en 1546 – 1547.

103 Van Dis, 'Landen- /regiobeleidsplannen', Handelingen Tweede Kamer (14 mei 1990) 10 en 62.

104 Baehr, Castermans-Holleman, Grünfeld, Human rights in the foreign policy of the Netherlands, 165 en 170 – 171. Pronk, 'Ontwikkelingssamenwerking', Handelingen Tweede Kamer (10 december 1990) 36.

inhouden dat het gesprek met Peking over de gewenste verdere verbetering van de mensenrechtensituatie uit de weg zal worden gegaan.” Daarnaast meldde de premier voorzichtig dat er waardering bestond voor de coöperatieve houding van China met betrekking tot de crisis in Irak.¹⁰⁵

Later die maand debatteerde de Kamer verder over de rol die de Golfcrisis had gespeeld bij het herstel van de betrekkingen met China.¹⁰⁶ Beckers-de Bruijn (GroenLinks) vermoedde dat het hervatten van de relatie een soort beloning was voor de steun in de Golfoorlog. Premier Lubbers ontkende dit en hij benadrukte dat de Europese Gemeenschap met China in gesprek bleef over de mensenrechten en dat de misstanden aldaar heus niet werden vergeten. Wel achtte de Nederlandse regering net als haar Europese partners de tijd rijp voor een nieuwe aanpak. Zij hoopten door middel van een positieve benadering ten aanzien van China, diens beleid te beïnvloeden. Van Es (GroenLinks) en Beckers-de Bruijn dienden een motie in om hun onvrede over de beslissing te uiten. Zij betreurden de gang van zaken en vonden het herstel ongegrond. Beckers-de Bruijn had er in het debat op gewezen hoe er nog altijd mensen geëxecuteerd werden die hadden gedemonstreerd op het Plein van de Hemelse Vrede. De rapporten van *Amnesty International* schetsten volgens het Kamerlid nog altijd een zeer slecht beeld van de mensenrechtensituatie in China. Ook andere parlementariërs, zoals Eimert Van Middelkoop (GPV) en Leerling, gaven uiting aan hun ongemak en ondertekenden de motie.¹⁰⁷

Naar aanleiding van de motie stuurde Minister Van den Broek op 5 november een brief aan de Tweede Kamer over het normaliseren van de betrekkingen. Hij gaf daarin toe dat de rol die China had gespeeld in de Golfcrisis was meegewogen in het Europese besluit de betrekkingen te herstellen. Daarnaast benadrukte de bewindsman het belang dat het onderhouden van contact kon hebben voor de situatie in China. De Twaalf hoopten met behulp van positieve maatregelen de democratisering in China te stimuleren. Betere betrekkingen waren voor deze nieuwe strategie noodzakelijk. De Nederlandse regering had besloten zich achter de Europese aanpak te scharen en daarom ontraadde Van den Broek de motie die was ingediend.¹⁰⁸

In december 1990 protesteerde een aantal Kamerleden wederom tegen het besluit, maar de

105 Leerling, 'Bespreeking begroting voor 1991', *Handelingen Tweede Kamer* (9 oktober 1990) 296. Premier Lubbers, 'Antwoorden schriftelijke vragen', *Handelingen Tweede Kamer* (10 oktober 1990) 465.

106 Overigens werden de banden met Iran eveneens hersteld, terwijl ook daar geen verbeteringen op het terrein van de mensenrechten hadden plaatsgevonden.

107 Premier Lubbers en diverse Kamerleden, 'Europese Raad', *Handelingen Tweede Kamer* (31 oktober 1990) 870, 879, 884 en 889.

108 Minister Van den Broek, 'Europese Raad', *Handelingen Tweede Kamer* (5 november 1990).

grootste verontwaardiging was gezakt. Leoni Sipkes (GroenLinks) verweet de regering de mensenrechten opzij te schuiven wanneer andere belangen in het geding kwamen. China kende een gebrekkige mensenrechtensituatie maar toch werden de betrekkingen genormaliseerd omdat het Westen de steun van de Aziatische macht kon gebruiken tegen Saddam Hoessein. D66'er Doeke Eisma sprak zijn ergernis uit over het feit dat de Europese regeringsleiders vol enthousiasme de betrekkingen herstelden, terwijl er geen sprake was van een verbeterde mensenrechtensituatie in de betrokken landen. Bovendien leek het hem geen goede ontwikkeling dat ieder bereidwillig regime zonder aarzeling en ongeacht de reputatie van het gezag, in de coalitie tegen Irak was opgenomen. China, Syrië en Iran steunden de strijd van het Westen, maar Eisma vreesde dat er een “corrumperende werking” uitging van de samenwerking met zulke landen.¹⁰⁹

Uiteindelijk vond er dus herstel plaats met 'positieve benadering' als nieuwe China-strategie. Minister Van den Broek had überhaupt nooit een volledige breuk gewenst. In de besprekingen vlak na het neerslaan van de protesten had hij telkens benadrukt dat juist door het onderhouden van relaties met China de hervormingen gestimuleerd konden worden. In Van den Broek's visie waren de nog altijd aanwezige progressieve krachten in Beijing gebaat bij contact met het Westen en hadden deze meer kans om tot uiting te komen in een samenleving met een open markteconomie. Het verbreken van de banden en een blijvende politieke bekoeling zou China isoleren en de hardliners in de kaart spelen.

In de voortgangsnotitie voor de mensenrechten uit 1991 werd de nieuwe strategie voor China geconcretiseerd.¹¹⁰ De notitie stelde onder meer dat voor het bevorderen van de mensenrechten soms negatieve maatregelen nodig konden zijn, zoals in 1989 tegen China waren genomen. Anderzijds was terughoudendheid vereist bij het nemen van zulke maatregelen. De adviescommissie voor de mensenrechten ondersteunde deze voorzichtigheid en bestempelde economische sancties als een zeer ingrijpende maatregel.¹¹¹ Opvallend is dat de voortgangsnotitie voor mensenrechten uit 1987 China niet eenmaal noemde als voorbeeld van een slecht regime, terwijl de notitie van vier jaar later het land continue als voorbeeld aanhaalde om te illustreren hoe het niet moest. De Nederlandse regering verweet China dat het de universaliteit van mensenrechten ontkende en dat het zich bleef verzetten tegen toezichtsprocedures. China verschool zich hierbij

109 Sipkes en Eisma, 'Buitenlandse Zaken', Handelingen Tweede Kamer (11 december 1990) 2063 en 2054.

110 Buitenlandse Zaken, 'Voortgangsnotitie rechten van de mens in het buitenlands beleid', 21 800 Hfdst. V nr. 91 (3 september 1991) 7 – 8 en 32 – 34 .

111 Adviescommissie mensenrechten, 'Rechten van de mens en de internationale economische betrekkingen', Advies nr. 12 ('s-Gravenhage 1991) 78 – 79.

achter principes van niet-inmenging en staatssoevereiniteit. Officieel was de relatie weliswaar genormaliseerd, maar het ontbrak nog aan het nodige vertrouwen en de jubelstemming die de jaren tachtig hadden gekenmerkt was ver te zoeken.

Al gauw sprak de politiek hoofdzakelijk over China in economisch verband en verdween de mensenrechtensituatie aldaar naar de achtergrond. In februari 1992 besprak de Tweede Kamer de mogelijkheid het verdrag met betrekking tot wapenleveranties aan Taiwan te herzien dat in 1984 gesloten was. Sommige Kamerleden haalden nota bene de slechte mensenrechtensituatie in China aan als argument om de afspraak te wijzigen. Het was in die optiek, onder meer gehanteerd door Frans Weisglas (VVD) beter om handel te voeren met Taiwan, aangezien dat land het relatief goed deed op het gebied van de mensenrechten. Zeker in vergelijking met China. Het verdrag uit 1984 was inmiddels verouderd en in het licht van de gebeurtenissen op het Tiananmen-plein en de nog altijd beroerde mensenrechtensituatie in China kon deze misschien worden opgeheven of aangepast.¹¹² Ook Kamerlid Joost van Iersel (CDA) wond zich op over het verdrag met China. Hij vroeg zich af waarom Nederland zich zou inhouden ten opzichte van levering aan Taiwan, aangezien China de mensenrechten in eigen land veelvuldig schond en zonder pardon wapens leverde aan elk willekeurig regime dat voldoende geld op tafel legde. Blijkbaar weegt de factor mensenrechten net wat zwaarder wanneer de Nederlandse handelsbelangen in gevaar komen. Waarschijnlijk baalden de heren vooral van het feit dat Frankrijk wel militaire goederen kon leveren aan Taiwan zonder represailles van China.¹¹³

In november van datzelfde jaar stelde de Nederlandse regering de begroting op en in de nota voor Buitenlandse Zaken kwamen ook de mensenrechten aan bod. Het document noemde China echter niet eenmaal. De focus lag net als voor Tiananmen op Oost-Europa wanneer het de rechten van de mens betrof. De situatie in Iran werd overigens wel aangestipt in de nota. De Europese Twaalf hadden hun bezorgdheid over de executies in dat land geuit en de Nederlandse regering deelde die zorg.¹¹⁴

Eind 1992 brachten de minister en de staatssecretaris van Economische Zaken een bezoek aan China. Een aantal Kamerleden wensten na terugkomst van de bewindslieden een verslag van de reis met daarin de resultaten die er op economisch vlak waren geboekt. Jan Dirk Blaauw (VVD)

112 Weisglas en Van Iersel, 'Levering onderzeeboten Taiwan', Handelingen Tweede Kamer (19 februari 1992) 3 – 4 en 6.

113 Ibidem, 4 en 5.

114 Buitenlandse Zaken, Begroting voor het jaar 1993 22 800 Hfdst. V nr.16 (17 november 1992) 4 – 5 en 9.

vroeg zich af waar de beloofde intensivering van de handelsrelatie met China bleef en vond dat er op dat vlak maar weinig resultaten te zien waren. De opmerking van Jan Lonink (PvdA) over de spanning tussen handel en mensenrechten verwees staatssecretaris Van Rooy handig door naar haar collegae op Buitenlandse Zaken. Wel was zij bereid in bepaalde gevallen de kwestie aan te kaarten bij de Chinese partners. Op 17 december gaf het ministerie een overzicht van de economische betrekkingen met China. De Chinese partijtop had op het Partijcongres de economische koers voor de komende jaren besproken en tot grote opluchting van de rest van de wereld wederom gekozen voor openheid en hervormingen. Het feit dat de nadruk op de markteconomie en handel met het Westen bleef liggen werd in de nota van Economische Zaken ten zeerste toegejuicht.¹¹⁵

De situatie van eind jaren tachtig, voordat de protesten in Beijing plaatsvonden, leek zich te hebben hersteld. Evenals een hernieuwd doch voorzichtig optimisme over de Chinese ontwikkelingen. De rechten van de Chinese mens belandden weer onderaan het prioriteitenlijstje. Oost-Europa en de Balkan waren voornamelijk onderwerp van zorg op het terrein van de mensenrechten, zoals in de jaren tachtig vooral Latijns-Amerika en de Sovjet-staten dat geweest waren. De mensenrechtenstrategie ten opzichte van China was er een van positieve benadering en actieve uitwisseling en tot op de dag van vandaag hanteert de Nederlandse regering deze aanpak.

De conferentie over China, mensenrechten en handelsbelangen georganiseerd door de werkgroep mensenrechten van D66 in 2000 bespreekt dezelfde thema's en dilemma's als dit stuk.¹¹⁶ Gerrit Ybema (D66), destijds staatssecretaris van economische zaken, verdedigde op de bijeenkomst het standpunt dat economische samenwerking en handelsbetrekkingen op de lange termijn bijdragen aan politieke hervormingen en burgerlijke vrijheden bevorderen. Diverse andere sprekers pleitten op de conferentie echter voor een actievere rol van het ministerie van Economische Zaken en spraken de hoop uit dat de handelsrelatie met China ook aangewend zou worden ter bevordering van de mensenrechten. Baehr, één van de sprekers die dag, constateerde in het slotwoord dat niemand zijn vingers wilde branden aan de mensenrechten in China. De Nederlandse politiek niet en het Westen als geheel niet. Kortom, in de tien jaar na het neerslaan van de protesten op het Plein van de Hemelse Vrede in Beijing was er niet veel veranderd.

115 Staatssecretaris Rooy, Blaauw en Lonink, 'Commissie buitenlandse handel', Handelingen Tweede Kamer (23 november 1992). Economische Zaken, Nota economische betrekkingen China (17 december 1992).

116 Peter Ras, Verslag van de conferentie mensenrechten versus de handelsbetrekkingen met China ('s-Gravenhage 2000)

Conclusie

Politiek en idealisme gaan in de praktijk niet altijd makkelijk samen. Zeker niet bij het formuleren van een strategie voor het buitenlandse beleid. Het is moeilijk de verschillende doelstellingen binnen dat beleid met elkaar te verenigen. De diverse doelen zitten elkaar nogal eens in de weg en het is lastig een goede balans te vinden. China is een economische grootmacht, maar ook een mensenrechtenschender. Enerzijds moet de minister van Buitenlandse Zaken zorgen dat de relatie met China goed is, zodat Nederland op een fijne manier kan samenwerken met de Chinezen. De Nederlandse economie is zeer bij een nauwe samenwerking met China gebaat. Anderzijds is het de taak van Buitenlandse Zaken toe te zien op de naleving van de mensenrechten wereldwijd. In China ontbreekt het aan politieke rechten als vrijheid van meningsuiting en burgerrechten als bescherming tegen marteling. Tegelijkertijd schendt het regime in Beijing ook de economische en sociale rechten van haar burgers. Toen de Olympische Spelen vorige zomer in de Chinese hoofdstad werden gehouden, zijn talloze mensen uit hun huis gezet. Hele wijken zijn door de autoriteiten platgegooid om plaats te maken voor stadions en sporthallen.

Het probleem voor het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken is hoe deze twee doelstellingen, goede relaties met China en bescherming van mensenrechten, op harmonieuze wijze te integreren in een coherent buitenlands beleid. De minister kan het nooit goed doen. Altijd ligt het verwijt van inconsistentie op de loer vanuit de oppositie of de niet-westerse wereld. Tegelijkertijd oefent het ministerie van Economische Zaken samen met het bedrijfsleven druk uit op Buitenlandse Zaken de handelsbelangen niet uit het oog te verliezen. Verschillende andere ministeries bemoeien zich met de kwestie mensenrechten als de eigen belangen in gevaar dreigen te komen, terwijl zij als het erop aankomt de verantwoordelijkheid op Buitenlandse Zaken afschuiven.

Enerzijds is het begrijpelijk dat een klein land als Nederland het niet snel alleen tegen een grootmacht als China zal opnemen, anderzijds levert dat Buitenlandse Zaken de beschuldiging op van lafheid en inconsistentie. Tegelijkertijd betekent de groeiende Europese samenwerking nog minder speelruimte in het buitenlands beleid. De Nederlandse minister moet immers in toenemende mate rekening houden met de wensen van de andere lidstaten en zich schikken naar de Europese consensus. Kortom, de rechten van de mens zijn een ondankbaar onderwerp en een lastig terrein in de politiek. Het volgende voorbeeld illustreert de moeilijke taak die de minister van Buitenlandse Zaken moet vervullen waar het China en de rechten van de mens betreft.

In 1997 stelde minister van Buitenlandse Zaken Hans Van Mierlo de mensenrechtensituatie in China aan de kaak. Nederland was dat jaar voorzitter van de Europese Unie en Van Mierlo besloot bij de vergadering van de mensenrechtencommissie van de Verenigde Naties een resolutie in te dienen tegen China. De minister was in eigen land verweten weinig aandacht aan de mensenrechten te besteden en greep toen dus zijn kans. Helaas steunde op Denemarken na geen enkel EU-lid het Nederlandse voorstel. Iedereen vreesde de toorn van China. Terecht, want China strafte Nederland meteen voor diens opmerkingen door de betrekkingen te bevriezen. Begrijpelijkerwijs was de Nederlandse zakenwereld niet blij met de actie van de minister. Binnen een jaar werden de relaties (gelukkig?) alweer aangehaald en in 1999 konden koningin Beatrix en prins Claus voor het eerst in twintig jaar weer een bezoek brengen aan China.¹¹⁷

Net als in 1980 had Nederland de fout gemaakt openlijk tegen de wensen van China in te gaan. In 1997 door de Chinese regering publiekelijk van mensenrechtenschendingen te beschuldigen. Zeventien jaar eerder door akkoord te gaan met de levering van duikboten aan Taiwan. Beide keren reageerden de Chinese autoriteiten beledigd en namen zij direct strafmaatregelen. Beide keren leerde de Nederlandse regering van zijn fouten en zorgde het ervoor Beijing niet nogmaals voor het hoofd te stoten. De eerste maal door een nieuwe vergunning voor de export van duikboten te weigeren en plechtig te beloven nooit meer militaire leveranties aan Taiwan toe te staan. De tweede maal door het onderwerp mensenrechten op een zwarte lijst te plaatsen. Het werd een regel alleen nog achter gesloten deuren over de delicate kwestie met China te spreken.¹¹⁸

Het mensenrechtenbeleid is een ondankbare taak. Bovendien is het achteraf altijd makkelijk praten. Toch had de Nederlandse regering meer kunnen doen die eerste maanden na Tiananmen. De reactie was wel erg lauwtjes. Krachtiger maatregelen waren wel degelijk mogelijk en ook in overeenstemming met de mensenrechtennota dat Buitenlandse Zaken als leidraad hanteerde bij het formuleren van het beleid.

Het zwakke optreden zal voor een gedeelte aan de internationale situatie op dat moment gelegen hebben. Het rommelde achter het IJzeren Gordijn en er heerste in het Westen een pragmatische politiek met weinig ruimte voor moralisme. Anderzijds is het een simpel feit dat een land als China nu eenmaal makkelijker met schendingen weg kan komen dan bijvoorbeeld

117 In 1977 hadden Beatrix en Claus China bezocht en er stond voor 1989 eveneens een bezoek gepland. Dat zegde toenmalig minister Van den Broek op 21 mei echter af vanwege de onrust die destijds in China heerste. Blussé en Van Luyn, *China en de Nederlanders*, 202, 214 – 215 en 231 – 233.

118 Ibidem, 202 – 203 en 234

Zimbabwe of Chili. De Westerse machten durven de goede (handels-)relatie met Beijing niet op het spel te zetten, maar met het streng toespreken van Noord-Korea heeft men over het algemeen een stuk minder moeite. Deels is de Chinese beschuldiging dat het Westen met twee maten meet terecht.

Is een positieve benadering dan toch de juiste strategie is voor China? Achter de schermen kan er over de rechten van de mens gepraat worden, maar Beijing raakt geïrriteerd wanneer schendingen publiekelijk aan de kaak worden gesteld. Wie weet kan het Westen meer bereiken door achter gesloten deuren de dialoog met China aan te gaan. Toch bekruipt me het gevoel dat de Chinese autoriteiten het wel erg mooi voor elkaar hebben en te makkelijk met misstanden weggomen. Bovendien heeft die stille diplomatie na twintig jaar nog niet veel opgeleverd. Het huidige beleid dat Europa en Nederland voeren ten aanzien van China lijkt vooralsnog weinig effect op de mensenrechtensituatie te hebben. Het Westen laat zich door China intimideren en voert waar het op China aankomt een halfslachtig mensenrechtenbeleid. Als de Chinese burgers politieke vrijheden willen zullen zij dat vrees ik zelf moeten regelen. Het is dus wachten op een nieuwe Chinese opstand. Een tweede Democratische Beweging die ditmaal het hele land overspoelt en eveneens de boerenbevolking, het leger en de politie meekrijgt. Een beweging die door geen enkele tank nog gestopt kan worden.

Literatuur

Boeken

Adviescommissie mensenrechten, Rechten van de mens en de internationale economische betrekkingen ('s-Gravenhage 1991) advies nr. 12.

Amnesty International, Een zwarte zon. Mensenrechten in China voor en na 4 juni 1989 (Amsterdam 1989).

Amnesty International, Het labirint der onderdrukking. Mensenrechten in de Volksrepubliek China (Amsterdam 1996).

Baehr, Peter R., Mensenrechten. Bestanddeel van het buitenlands beleid (1989).

Baehr, Peter, Monique Castermans-Holleman en Fred Grünfeld, Human rights in the foreign policy of the Netherlands (Antwerpen 2002).

Baum, Richard, Burying Mao. Chinese politics in the age of Deng Xiaoping (New Jersey 1994).

Blussé, Leonard en Floris-Jan van Luyn, China en de Nederlanders. Geschiedenis van de Nederlands-Chinese betrekkingen 1600-2007 (Zutphen 2008).

Cheng, Chu-yuan, Behind the Tiananmen massacre. Social, political and economic ferment in China (1990).

Hellema, Duco, Buitenlandse politiek van Nederland (Utrecht 1995).

Kent, Ann, Between freedom and subsistence. China and human rights (1993).

Kent, Ann, Human rights in the people's republic of China. National and international dimensions (Canberra 1990).

Keith Schoppa, R., Revolution and its past. Identities and exchange in modern Chinese history (New Jersey 2002).

Kissinger, Henry, Diplomacy (New York 1994).

Lampton, David, Same bed, different dreams. Managing US-China relations, 1989-2000 (2001).

Mahbubani, Kishore, The new Asian hemisphere: the irresistible shift of power to the east (New York 2008).

Nederpelt, Jacques A. van, Een wereld apart. De uitsluiting van de derde wereld (Assen 2004).

Ras, Peter, Verslag van de conferentie mensenrechten versus de handelsbetrekkingen met China ('s-Gravenhage 2000).

Svensson, Marina, Debating human rights in China. A conceptual and political history (Lanham 2002).

Artikelen

'Bangkok Declaration' in: Michael C. Davis red., Human rights and Chinese values. Legal, philosophical and political perspectives (New York 1995).

'The white paper on human rights in China' in: Stephen C. Angle en Marina Svensson red., The Chinese human rights reader. Documents and commentary 1900-2000 (New York 2001).

Bell, Daniel A., 'The East Asian challenge to human rights. Reflections on an East West dialogue', Human rights quarterly 3 (1996) 641 – 667.

Cornelissen, Igor, 'Interview Tony Saich', Vrij Nederland 23 (1989) 5.

Eyffinger, Arthur, 'Moraal uit noodzaak. Het Nederlands buitenlands beleid en de internationale rechtsorde' in: R. E. Ditzhuyzen red., 200 jaar ministerie van Buitenlandse Zaken (Den Haag 1998).

Ghai, Yash, 'Asian perspectives on human rights' in: James Tang, Human rights and international relations in the Asia-Pacific region (1995) 54 – 56.

Hill, Dilys M., 'Theoretical foundations' in: Dilys M. Hill red., Human rights and foreign policy (Londen 1989).

Kent, Ann, 'China and the international human rights regime. A case study of multilateral monitoring 1989-1994', Human rights quarterly 1 (1995) 1 – 47.

Korzec, Wouter, 'Democratisering: een tussenstand', Internationale Spectator 5 (1988) 288 – 289.

Lee, Eliza, 'Human rights and non-western values' in: Michael C. Davis red., Human rights and Chinese values. Legal, philosophical and political perspectives (New York 1995).

Malcontent, Peter en Floribert Baudet, 'The Dutchman's burden? Nederland en de internationale rechtsorde in de twintigste eeuw' in: Bob de Graaff, Duco Hellema en Bert van der Zwan red., De Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw (Amsterdam 2003).

Muntarbhorn, Vitit, 'Contemporary challenges for human rights in Asia' in: Dilys M. Hill red., Human rights and foreign policy (Londen 1989).

Preis, Ann-Belinda S., 'Human rights as cultural practice. An anthropological critique', Human rights quarterly 2 (1996) 286 – 315.

Rusman, Paul, 'De laatste Koude-Oorlogstrijder. Hans van den Broek (1982-1993)' in: Duco Hellema, Bert Zeeman en Bert van der Zwan red., De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw. Jaarboek voor de geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw ('s-Gravenhage 1999).

Saich, Tony, 'De tragische afloop van de Chinese lente', China nu! 3 (1989).

Schoots, Hans, 'Westerse welvaarts kinderen en de grondslagen van het leninisme', De Groene Amsterdammer 21 (1989) 6.

Straathof, Caroline, 'Pers en censuur in China', Internationale Spectator 5 (1988) 315 – 320.

Tang, James, 'Human rights in the East-Asian region. Fighting perspectives, international discours and the way ahead' in: James Tang red., Human rights and international relations in the Asia-Pacific region (1995).

Wei, Zhou, 'The study of human rights in the people's republic of China' in: James Tang red., Human rights and international relations in the Asia-Pacific region (1995).

Wright, Moorhead, 'How problematical are the moral foundations of human rights?' in: Dilys M. Hill red., Human rights and foreign policy (Londen 1989) 45 – 46.

Overheidsstukken

Buitenlandse Zaken, De rechten van de mens in het buitenlands beleid, ('s-Gravenhage 1979).

Buitenlandse Zaken, Begroting voor het jaar 1980, ('s-Gravenhage 1979).

Buitenlandse Zaken, Begroting voor het jaar 1981, ('s-Gravenhage 1980).

Buitenlandse Zaken, Vademecum Mensenrechten, ('s-Gravenhage 1987).

Buitenlandse Zaken, Memorie van Toelichting, 20 800 Hfdst. V nr. 2 (1987).

Buitenlandse Zaken, Voortgangsnotitie rechten van de mens in het buitenlands beleid, 19 700 Hfdst. V nr. 125 (20 augustus 1987).

Buitenlandse Zaken, Nota naar aanleiding van het verslag, 20 200 Hfdst. V nr. 23 (29 oktober 1987).

Buitenlandse Zaken, Begroting voor het jaar 1989, ('s-Gravenhage 1988).

Buitenlandse Zaken, De situatie in China, 21 174 (7 juni 1989) nr. 1.

Buitenlandse Zaken, 'Voortgangsnotitie rechten van de mens in het buitenlands beleid', 21 800 Hfdst. V nr. 91 (3 september 1991).

Buitenlandse Zaken, Begroting voor het jaar 1993, 22 800 Hfdst. V nr.16 (17 november 1992)

Buitenlandse Zaken, Naar een menswaardig bestaan. Een mensenrechtenstrategie voor het buitenlands beleid, ('s-Gravenhage 2007).

Economische Zaken, Exportnota. Economische betrekkingen Nederland-China, 18 206 nr. 6 (22 februari 1984).

Economische Zaken, Nota economische betrekkingen China, (17 december 1992).

Handelingen Tweede Kamer, (1979 t/m 1992).

Tijdschriften

Diverse artikelen in: China Nu! 1 t/m 4 (1988).

Diverse artikelen in: China Nu! 1 en 2 (1989).

Diverse artikelen in: Internationale Spectator 5 (1988).

Websites

Mensenrechten 2007:

<http://www.minbuza.nl/nl/themas,mensenrechten-dossier>

Foto Deng Xiaoping:

<http://content.usatoday.com/topics/photo/Deng+Xiaoping/0d6LcAQbp81QF/21>

Human Rights Watch – Worldreport 1989:

<http://www.hrw.org/en/node/79288>

Eerste aflevering van de cursus Ni Hao:

<http://geschiedenis.vpro.nl/dossiers/24214974/>

Foto demonstrant:

http://thedailyind.com/wp-content/uploads/2008/06/tiananmen_square.jpg

Informatie over Nederlandse politici:

<http://www.parlement.com>

